

OBYWATELSKI START

MAŁGORZATA
WOJNAROWSKA

Program nauczania wiedzy o społeczeństwie dla szkoły podstawowej

opracowany w ramach projektu

„Tworzenie programów nauczania oraz scenariuszy lekcji i zajęć wchodzących w skład zestawów narzędzi edukacyjnych wspierających proces kształcenia ogólnego w zakresie kompetencji kluczowych uczniów niezbędnych do poruszania się na rynku pracy”

dofinansowanego ze środków Funduszy Europejskich w ramach
Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój, 2.10 Wysoka jakość systemu oświaty.

WARSZAWA 2019

Redakcja merytoryczna – Marta Milewska
Recenzja merytoryczna – dr Kazimierz Waluch
dr Beata Rola
Jan Bielecki
Agnieszka Ratajczak-Mucharska

Redakcja językowa i korekta – Editio

Projekt graficzny i projekt okładki – Editio

Skład i redakcja techniczna – Editio

Warszawa 2019
Ośrodek Rozwoju Edukacji
Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
www.ore.edu.pl

Publikacja jest rozpowszechniana na zasadach wolnej licencji Creative Commons – Użycie niekomercyjne 4.0 Polska (CC-BY-NC).
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.pl>

WSTĘP

Program *Obywatelski start* dla przedmiotu *wiedza o społeczeństwie* jest przeznaczony dla uczniów II etapu edukacyjnego, a więc klasy VIII szkoły podstawowej. Ma charakter uniwersalny i ze względu na swoją elastyczność, po niewielkich modyfikacjach, może być realizowany w różnych realiach, bez względu na to, gdzie znajduje się szkoła. Zawarte w programie cele i treści kształcenia są zgodne z zapisami podstawy programowej dla szkoły podstawowej (Dz.U. z 2017 r., poz. 356 ze zm.).

Adresatem programu jest uczeń kl. VIII, czyli nastolatek będący w okresie adolescencji. Charakteryzują go:

- dojrzewanie fizjologiczne – jego końcowym efektem jest zdolność do posiadania potomstwa;
- dorastanie społeczne – polega na kształtowaniu się ocen, przekonań, postaw moralnych i nastawień społecznych oraz przygotowaniu się do pełnienia określonej roli społecznej;
- rozwój umysłowy – przejście z etapu myślenia konkretnego na etap myślenia abstrakcyjnego, dzięki czemu wzrasta efektywność uczenia się i zdolność rozwiązywania problemów teoretycznych i praktycznych, a rozumienie związków między zjawiskami praw i uogólnień prowadzi do coraz lepszej orientacji w otaczającej rzeczywistości;
- dojrzewanie emocjonalne – jego efektem jest uzyskanie stałości i równowagi emocjonalnej w miejsce pobudliwości i niestałości. Zwiększa się skala przeżyć emocjonalnych, wzbogaca treść uczuć, wzmacnia się rozwój tzw. uczuć wyższych: moralnych, społecznych, kulturowych. (Żebrowska, 1986: 664).

W okresie dojrzewania uczenie się jest coraz bardziej zorganizowane, skoncentrowane nie na mechanicznym zapamiętywaniu treści, ale na logicznym jej przyswojeniu ze zrozumieniem. Sposób myślenia zmienia się z konkretnego na abstrakcyjne, dzięki czemu uczeń potrafi wskazać zależności przyczynowo-skutkowe i przewidzieć konsekwencje swego działania. (Gerrig, Zimbardo, 2006: 317–322)

W życiu społecznym wyraźny jest kryzys zaufania do dorosłych. Pojawia się przekora, krnąbrność i nieposłuszeństwo zarówno wobec rodziców, jak i wychowawców czy nauczycieli. Jednocześnie rozwija się i kształtuje się osobowość młodego człowieka, więc potrzebuje on wzorców i autorytetów. Bardzo poszerza się krąg kontaktów społecznych. Warto wykorzystać naturalną potrzebę uczniów do bycia z rówieśnikami, stosując zespołową formę pracy, zaś ich dążenie do samodzielności „zagospodarować”, dając im dużo swobody w działaniu.

Program uwzględnia fakt, że adresat to nastolatek korzystający na co dzień z internetu. Ta aktywność jest rutyną dnia codziennego, ale zmienił się jej charakter.

Dzięki rozwojowi technologii internetu mobilnego, młody użytkownik w świadomości społecznej nie zasiada już przed monitorem komputera stacjonarnego, lecz jawi się raczej jako osoba pochylona nad ekranem swojego smartfonu i poruszająca się w przestrzeni społecznej (Raport, 2017: 102). Wykorzystanie nowoczesnych technologii, internetu, urządzeń mobilnych to istotna cecha tego programu.

Na realizację całego programu przewidziano 2 godziny tygodniowo w klasie VIII, co daje **64 godziny** w całym cyklu kształcenia. Jest to zgodne z ramowym planem nauczania dla przedmiotu *wiedza o społeczeństwie* w szkole podstawowej (Dz.U. z 2017 r., poz. 703).

Koncepcja programu opiera się na **konstruktywizmie** i **konektywizmie**, które odpowiadają na wyzwania współczesności i dają szansę uczniom na przygotowanie do wyzwań czekających na nich w XXI wieku.

Konstruktywizm zakłada, że wiedza jest odkrywana przez uczącego się. Ludzie uczą się w interakcji z otoczeniem, aktywnie konstruują własną wiedzę, wykorzystując wiedzę już posiadaną. Nauczanie w tym ujęciu polega na poszukiwaniu, w czym uczniowie mogą współpracować, co mogą analizować, badać, współdzielić, budować w oparciu o to, co już wiedzą. Uczniowie uczą się od siebie wzajemnie tak samo, jak od nauczyciela, a najlepiej robią to w działaniu. Mają dużo okazji do głośnego wyrażania swoich opinii, tworzą i kreują indywidualną wiedzę, która jest dla nich zrozumiała. W tak pojmowanym procesie nauczania i uczenia się, istotna jest podmiotowość ucznia, która jest wartością samą w sobie. Rola nauczyciela to przede wszystkim wspomaganie i wspólna praca z uczniami nad problemem do rozwiązania. Nauczyciel pozwala im na indywidualne dochodzenie do rozumienia pojęć, pozwala wpływać na przebieg zajęć oraz na zmianę przyjętych strategii uczenia się i dobór treści. Nie przekazuje gotowej wiedzy, ale zachęca uczniów do opisywania ich własnego rozumienia pojęć i zjawisk, podsycając w ten sposób naturalną ciekawość poznawczą uczniów.

Program uwzględnia także jedną z najnowszych teorii uczenia się w epoce cyfrowych zasobów informacji i wiedzy – **konektywizm**. Termin pochodzi od angielskiego słowa *connect*, czyli łączyć. Zakłada, że:

- Technologie oddziałują na nasz sposób uczenia się.
- Nie musimy wszystkiego wiedzieć/umieć, nasza wiedza może znajdować się w zewnętrznych zasobach, np. w sieci.
- Połączenie się z tymi zasobami uruchamia nasz proces uczenia się.
- Umiejętność tworzenia połączeń jest istotniejsza od tego, co aktualnie wiemy.
- Nasze decyzje podejmujemy na podstawie dostępnych nam zasobów informacji.
- Zasoby informacji zmieniają się, rozwijają, a więc wpływają na zmianę naszych decyzji. (Kozik, 2015a: 4–5)

Obie powyższe koncepcje wydają się adekwatne dla nowoczesnej edukacji obywatelskiej. Wiedza o społeczeństwie jest specyficzną dziedziną, w której szczególnie liczy się szybki dostęp do najświeższych informacji i mediów internetowych. Trudno

wyobrazić sobie nowoczesne nauczanie i uczenie się tego przedmiotu w oderwaniu od komputera z dostępem do internetu.

Autorka proponuje nowoczesne podejście do dydaktyki wiedzy o społeczeństwie, uwzględniając przede wszystkim pracę metodą projektu w połączeniu z wykorzystaniem nowoczesnych technologii. Nie chodzi jednak tylko o tradycyjnie pojęte korzystanie (np. edytor tekstu, baza danych czy wyszukiwanie informacji w internecie), ale o aktywne **działanie w środowisku WEB 2.0**. Stąd propozycja stosowania zbyt rzadko jeszcze wykorzystywanych w edukacji narzędzi typu: portale społecznościowe, blogi, dziennikarstwo obywatelskie, WebQuest, e-learning itp.

Szerokie zastosowanie **metody projektu** pozwala rozwijać wiele cennych umiejętności, daje uczniom dużo samodzielności w planowaniu i realizacji podjętych działań, uczy współdziałania w zespole. Wszystkie te umiejętności są niezwykle przydatne dorosłym obywatelom, ułatwiają aktywne i odpowiedzialne uczestnictwo w życiu publicznym i są cenne dla budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Programu akcentuje **praktyczne wykorzystanie zdobytej wiedzy**, zainteresowanie sprawami społecznymi i wykorzystywanie wiedzy do rozwiązywania problemów spotykanych w codziennym życiu. Program zakłada częste angażowanie uczniów do **działań zespołowych**, co bardzo im się przyda na kolejnych etapach kształcenia oraz w dorosłym życiu. Stawia na **samodzielność i kreatywność** uczniów, częstą pracę w trybie **odwróconej lekcji**, wskazując szereg aktywizujących metod i technik. Kładzie nacisk na rozwijanie **kompetencji kluczowych**, które są niezbędne do pełnego i satysfakcjonującego funkcjonowania w dorosłym życiu. Program daje szansę na rozwój każdego dziecka z poszanowaniem jego godności, indywidualności i potrzeb, co jest zgodne z ideą edukacji włączającej.

Program może być wdrażany przez aktywnych, otwartych nauczycieli, ceniących niekonwencjonalne działania z uczniami, stawiających na ich kreatywność i samodzielność, dających im wsparcie. Ważne, by znali całą gamę metod aktywizujących, a szczególnie projekt i „odwróconą lekcję” oraz by potrafili w działaniach z uczniami dać im jak najwięcej samodzielności.

Program jest możliwy do zastosowania w różnych realiach, bez względu na to, gdzie znajduje się szkoła. Nie stwarza barier finansowych, organizacyjnych ani technologicznych. Do jego realizacji wystarczy **odpowiednio wyposażona sala lekcyjna**. Ze względu na często stosowaną grupową formę pracy, sala powinna być tak zaaranżowana, by umożliwić uczniom wspólne uczenie się i współpracę. Stoliki uczniowskie powinny dawać możliwość szybkiego przestawiania i układania w rozmaite konfiguracje, np. w literę U, w dwóch rzędach naprzeciw siebie (np. do debaty) lub do pracy w małych grupach. W sali powinny się znajdować takie pomoce, jak: zestawy tekstów źródłowych, mapy (na stałe powieszone w widocznym miejscu: województwa, Polski i Europy), pomoce wizualne (np. plansze), książki pomocnicze (np. słowniki, encyklopedie), multimedialne programy komputerowe, filmy DVD, płyty CD z nagraniami audio, odtwarzacz płyt CD/DVD, komputer z oprogramowaniem

i dostępem do internetu, projektor multimedialny lub tablica interaktywna (z odpowiednim oprogramowaniem), flipchart (do notowania graficznego).

Organizacja przestrzeni w klasie powinna odbywać się zgodnie z zaleceniami dla **edukacji włączającej**. Należy świadomie przejść od zasady *każdemu to samo*, do zasady ***każdemu to, co dla niego właściwe i potrzebne***. (Jak organizować edukację, 2010: 16)

Dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi ważne jest tworzenie prawidłowych warunków akustycznych i usadowienie w klasie. W przypadku uczniów z wadą słuchu i wadami widzenia może być potrzebne posadzenie w pierwszej ławce. Uczeń z ADHD nie powinien siedzieć przy oknie, żeby to, co się za nim dzieje, nie rozpraszало jego uwagi. Uczniowie z zespołem Aspergera czy z autyzmem nie powinni być narażeni na zbyt dużą liczbę bodźców dźwiękowych itp. Należy również zwrócić uwagę na sposób organizowania przestrzeni w klasie i poza nią. Uczeń poruszający się na wózku inwalidzkim będzie potrzebował takiego ustawienia ławek, aby mógł swobodnie się przemieszczać. Dziecko chore na cukrzycę powinno mieć zapewnione odrębne pomieszczenie dla dokonania pomiaru poziomu cukru i przyjęcia insuliny, a dziecko chore na epilepsję możliwość odpoczynku po przebytym ataku choroby lub w celu jego zapobieżenia. (Tamże: 10)

Dopełnieniem zasobów szkoły, umożliwiającym pełną realizację programu, jest **lokalne środowisko**. Autorzy podstawy sugerują, aby różne instytucje, organizacje pozarządowe i inne podmioty były także wykorzystywane jako obszar do działań z uczniami. Część aktywności uczniów będzie odbywać się poza klasą, gdyż będą oni pracować w grupach (metodą projektu) i samodzielnie (w trybie odwróconej lekcji).

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Program zawiera wszystkie cele (wymagania ogólne) dla przedmiotu wiedza o społeczeństwie, zawarte w podstawie programowej.

Cele kształcenia – wymagania ogólne

I. Wiedza i rozumienie. Uczeń:

- 1) wyjaśnia podstawowe prawidłowości życia społecznego, w tym funkcjonowania grup społecznych oraz społeczności lokalnej i regionalnej, a także wspólnoty etnicznej i państwowej;
- 2) uzasadnia znaczenie procedur demokratycznych i stosuje je w życiu szkoły oraz grup, w których uczestniczy;
- 3) wyjaśnia znaczenie aktywności obywatelskiej;
- 4) przedstawia zasady ustroju Rzeczypospolitej Polskiej i podstawowe organy władz publicznych;
- 5) ma podstawową wiedzę na temat praw człowieka, środków masowego przekazu oraz wybranych spraw międzynarodowych;
- 6) wykorzystuje swą wiedzę do interpretacji wydarzeń życia społecznego, w tym publicznego.

II. Wykorzystanie i tworzenie informacji. Uczeń:

- 1) znajduje informacje na temat życia społecznego, w tym publicznego;
- 2) wykorzystuje informacje do tworzenia własnej wypowiedzi na temat wydarzeń z życia społecznego, w tym publicznego.

III. Rozumienie siebie oraz rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów.

Uczeń:

- 1) rozpoznaje własne potrzeby i potrzeby innych;
- 2) planuje dalszą edukację, uwzględniając swe umiejętności i zainteresowania;
- 3) wyjaśnia związek między godnością a prawami, które mu przysługują;
- 4) przedstawia własne prawa i obowiązki;
- 5) powiększa treść własnej tożsamości lokalnej, regionalnej, etnicznej i obywatelskiej;
- 6) rozpoznaje przypadki łamania praw w swoim otoczeniu;
- 7) argumentuje zasadność postaw obywatelskich, m.in. odpowiedzialności, troski o dobro wspólne i tolerancji;
- 8) rozpoznaje problemy najbliższego otoczenia i szuka ich rozwiązań.

IV. Komunikowanie i współdziałanie. Uczeń:

- 1) komunikuje się w sprawach życia społecznego, w tym publicznego, oraz dyskutuje i przedstawia własne argumenty w wybranych sprawach tego typu;
- 2) rozpoznaje przypadki wymagające postaw asertywnych;
- 3) współpracuje z innymi – dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich;
- 4) wykazuje konieczność współdziałania w życiu społecznym i wyjaśnia istotę samorządności;
- 5) korzysta z prostych procedur oraz z możliwości, jakie stwarzają obywatelom instytucje życia publicznego – wskazuje, gdzie załatwić proste sprawy urzędowe (Dz.U. z 2017 r., poz. 356 ze zm.).

Program, zgodnie z intencją autorów podstawy programowej z wiedzy o społeczeństwie, zakłada **kształtowanie postaw obywatelskich i prospołnotowych** uczniów poprzez afirmację wartości społeczeństwa obywatelskiego, praw człowieka, demokracji. Uczeń powinien:

- być świadomym swoich praw i obowiązków,
- odpowiedzialnie pełnić swoje role społeczne,
- godzić dobro i wolność własną z dobrem i wolnością innych,
- szanować godność innych i ich dorobek,
- respektować normy życia społecznego,
- właściwie komunikować się w życiu społecznym, w tym w odpowiedni sposób odnosić się do poglądów odmiennych od własnych,
- przeciwstawiać się patologiom, w tym przejawom braku tolerancji,
- pogłębiać różne warstwy swej tożsamości społeczno-kulturowej oraz swój patriotyzm. (Podstawa z komentarzem, 2017: 17–18)

Powyższe zapisy korespondują z ogólnymi celami zawartymi we wstępie do podstawy programowej, wśród których ważne są **cele wychowawcze**, umiejętności ponadprzedmiotowe i postawy, jakie należy kształtować w szkole podstawowej.

Kształcenie ogólne w szkole podstawowej ma na celu:

- wprowadzanie uczniów w świat wartości, w tym ofiarności, współpracy, solidarności, altruizmu, patriotyzmu i szacunku dla tradycji;
- wskazywanie wzorców postępowania i budowanie relacji społecznych, sprzyjających bezpiecznemu rozwojowi ucznia (rodzina, przyjaciele);
- wzmacnianie poczucia tożsamości indywidualnej, kulturowej, narodowej, regionalnej i etnicznej;
- formowanie u uczniów poczucia godności własnej osoby i szacunku dla godności innych osób;
- rozwijanie kompetencji, takich jak: kreatywność, innowacyjność i przedsiębiorczość;

- rozwijanie umiejętności krytycznego i logicznego myślenia, rozumowania, argumentowania i wnioskowania;
- ukazywanie wartości wiedzy jako podstawy do rozwoju umiejętności;
- rozbudzanie ciekawości poznawczej uczniów oraz motywacji do nauki;
- wyposażenie uczniów w zasób wiadomości oraz kształtowanie takich umiejętności, które pozwalają w sposób bardziej dojrzały i uporządkowany zrozumieć świat;
- wspieranie ucznia w rozpoznawaniu własnych predyspozycji i określaniu drogi dalszej edukacji;
- wszechstronny rozwój osobowy ucznia przez pogłębianie wiedzy oraz zaspokajanie i rozbudzanie jego naturalnej ciekawości poznawczej;
- kształtowanie postawy otwartej wobec świata i innych ludzi, aktywności w życiu społecznym oraz odpowiedzialności za zbiorowość;
- zachęcanie do zorganizowanego i świadomego samokształcenia opartego na umiejętności przygotowania własnego warsztatu pracy;
- ukierunkowanie ucznia ku wartościom. (Tamże)

Program służy również rozwijaniu **najważniejszych umiejętności** o charakterze ponadprzedmiotowym, co jest zadaniem każdego nauczyciela pracującego w szkole podstawowej. Jest to wyraźnie zaznaczone we wstępie do podstawy programowej:

Najważniejsze umiejętności rozwijane w ramach kształcenia ogólnego w szkole podstawowej to:

- 1) sprawne komunikowanie się w języku polskim oraz w językach obcych nowożytnych;
- 2) sprawne wykorzystywanie narzędzi matematyki w życiu codziennym, a także kształcenie myślenia matematycznego;
- 3) poszukiwanie, porządkowanie, krytyczna analiza oraz wykorzystanie informacji z różnych źródeł;
- 4) kreatywne rozwiązywanie problemów z różnych dziedzin ze świadomym wykorzystaniem metod i narzędzi wywodzących się z informatyki, w tym programowanie;
- 5) rozwiązywanie problemów, również z wykorzystaniem technik mediacyjnych;
- 6) praca w zespole i społeczna aktywność;
- 7) aktywny udział w życiu kulturalnym szkoły, środowiska lokalnego oraz kraju. (Tamże)

Powyższe umiejętności ściśle wiążą się z **kompetencjami kluczowymi**:

- w zakresie rozumienia i tworzenia informacji,
- w zakresie wielojęzyczności,
- matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii,
- cyfrowe,
- osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się,

- obywatelskie,
- w zakresie przedsiębiorczości,
- w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej (Dz.U. UE C189 z dn. 4 czerwca 2018 r.).

W zakresie **oddziaływań wychowawczych** program kładzie nacisk na kształtowanie u uczniów postaw sprzyjających ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takich jak:

- uczciwość,
- wiarygodność,
- odpowiedzialność,
- wytrwałość,
- poczucie własnej wartości,
- szacunek dla innych ludzi,
- ciekawość poznawcza,
- kreatywność,
- przedsiębiorczość,
- kultura osobista,
- gotowość do uczestnictwa w kulturze,
- gotowość do podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej.

Program zakłada także kształtowanie bardzo ważnych w rozwoju społecznym postaw:

- obywatelskiej,
- szacunku dla każdego człowieka i jego prawa do bycia innym (zgodnie z ideą edukacji włączającej),
- wrażliwości na potrzeby drugiego człowieka,
- szacunku dla tradycji rodzinnych,
- szacunku dla dziedzictwa kulturowego małej ojczyzny,
- poszanowania tradycji i kultury własnego narodu,
- szacunku dla innych kultur i tradycji.

TREŚCI NAUCZANIA – WYMAGANIA SZCZEGÓŁOWE

Program zakłada realizację **wszystkich obowiązkowych treści** (wymagań szczegółowych), przeznaczonych w podstawie programowej dla przedmiotu wiedza o społeczeństwie i zgodnie z zaproponowaną przez jej autorów kolejnością. Wykorzystali oni **koncepcję kręgów środowiskowych** – od poznania siebie i środowiska rodzinnego, poprzez społeczność lokalną i regionalną, wspólnotę narodową i państwową, aż do społeczności międzynarodowej. Ten układ treści zostaje w programie zachowany ze względu na występującą tutaj zasadę przystępności, która przejawia się w przechodzeniu od rzeczy bliskich do dalszych, łatwych do trudnych, znanych do nieznanym. Ma to szczególnie istotne znaczenie dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Program zakłada wprowadzenie **dodatkowych treści** spoza podstawy, ale w bardzo ograniczonym zakresie. Zgodnie z ideą edukacji włączającej, dodano w dziale IV treści związane z Konwencją o Prawach Osób Niepełnosprawnych. Podstawa jest dość obszerna, treści przedmiotu mają charakter interdyscyplinarny, nasycony trudnymi pojęciami (często abstrakcyjnymi) i nie ma potrzeby nadmiernego ich rozbudowywania. Dotyczyć będą **ważnych bieżących wydarzeń społeczno-politycznych w lokalnym środowisku, Polsce, Europie i świecie** oraz współczesnych **osiągnięć Polaków** w różnych dziedzinach. Dzięki temu uczniowie będą utrzymywać nawyk interesowania się aktualnościami, śledzenia na bieżąco istotnych wydarzeń, wymiany poglądów na ich temat. Będą też wyczuleni na polskie sukcesy, których nie brakuje w różnych dziedzinach – to budzi dumę z naszych dokonań i buduje poczucie wspólnoty.

W programie treści i wymagania szczegółowe są przedstawione w ujęciu takim, jak prezentuje to podstawa programowa (Dz.U. z 2017 r., poz. 356 ze zm.). Przy każdym dziale tematycznym została dopisana liczba godzin na realizację oraz tematy lekcji (bez lekcji powtórzeniowych, sprawdzianów itp.). Są to tylko **proponycje**. Informacja o treściach dodatkowych została dopisana na końcu.

I. Społeczna natura człowieka (6 godz.) Uczeń:

- 1) uzasadnia, że człowiek jest istotą społeczną, wyjaśnia znaczenie potrzeb społecznych człowieka (kontaktu, przynależności, uznania);
- 2) przedstawia zasady komunikowania się, wyjaśnia zasady skutecznej autoprezentacji – kształtowania swojego wizerunku;
- 3) wymienia cechy grup społecznych, charakteryzuje grupę koleżeńską i grupę nastawioną na realizację określonego zadania, uzasadnia, że efektywna współpraca przynosi różne korzyści, przedstawia różne formy współpracy w grupie;

- 4) rozpoznaje sytuacje wymagające podjęcia decyzji indywidualnej i grupowej, wyjaśnia i stosuje podstawowe sposoby podejmowania wspólnych decyzji;
- 5) podaje przykłady trudnych społecznie sytuacji, w których należy zachować się asertywnie, uzasadnia, że można zachować dystans wobec nieaprobowanych przez siebie zachowań innych ludzi lub przeciwstawić się im, przedstawia różne formy zachowań asertywnych;
- 6) uzasadnia, że konflikt w grupie może wynikać z różnych przyczyn (sprzeczne interesy, inne cele), przedstawia sposoby rozwiązywania konfliktów oraz analizuje ich zalety i wady.

Proponowane tematy lekcji do działu I:

- Moje miejsce w społeczeństwie.
- Jak cie widzą, tak cię piszą, czyli nasz wizerunek.
- Współ w zespół – efektywna współpraca w grupie.
- Jak mądrze wybierać, czyli o podejmowaniu decyzji.
- Jestem asertywny – szanuję siebie i innych.
- Jak się pięknie różnić, czyli o rozwiązywaniu konfliktów.

II. Rodzina (4 godz.) Uczeń:

- 1) charakteryzuje rodzinę jako grupę społeczną, przedstawia rolę rodziców i osób starszych w rodzinie, analizuje wartości ważne dla jego rodziny;
- 2) analizuje wpływ, jaki rodzina wywiera na dzieci, przedstawia prawa i obowiązki dzieci w rodzinie;
- 3) wyjaśnia, jak funkcjonuje gospodarstwo domowe, wymienia główne źródła jego dochodów (z działalności zarobkowej: pracy, działalności gospodarczej, umów cywilnoprawnych oraz ze świadczeń społecznych – w powiązaniu z rodzajami ubezpieczeń społecznych);
- 4) wymienia kategorie wydatków gospodarstwa domowego, planuje jego budżet.

Proponowane tematy lekcji do działu II:

- Najważniejsza jest rodzina.
- Nasze domowe role i zadania.
- Skąd się biorą pieniądze w domowym budżecie?
- Domowe ministerstwo finansów – jak zaplanować wydatki, by wystarczyło na wszystko, co potrzebne?

III. Szkoła i edukacja (4 godz.) Uczeń:

- 1) przedstawia funkcje szkoły w systemie edukacji oraz strukturę polskiego systemu edukacyjnego;
- 2) charakteryzuje klasę szkolną, pozalekcyjne koło zainteresowań, życie szkolnej społeczności, przedstawia działania samorządu uczniowskiego, wyjaśnia, jak przeprowadzane są wybory organów samorządu szkolnego;

- 3) wymienia prawa i obowiązki ucznia, rozpoznaje przypadki naruszania praw uczniów oraz pracowników szkoły, przedstawia sposoby dochodzenia praw, które zostały naruszone;
- 4) charakteryzuje oczekiwane kompetencje wybranych kategorii społeczno--zawodowych i ich miejsce na rynku pracy;
- 5) planuje dalszą edukację, uwzględniając własne zainteresowania, zdolności i umiejętności oraz rady innych osób i sytuację na rynku pracy.

Proponowane tematy lekcji do działu III:

- Szkoła jako zorganizowana społeczność.
- Prawa, obowiązki i zasady szkolnej demokracji.
- Czego oczekuje rynek pracy?
- Jak najlepiej wykorzystać swój potencjał i zaplanować rozwój?

IV. Prawa człowieka (5 godz.) Uczeń:

- 1) uzasadnia, że godność człowieka jest podstawą różnych systemów moralnych, wyjaśnia, że jest ona źródłem powszechnych, przyrodzonych, nienaruszalnych i niezbywalnych wolności i praw człowieka, analizuje sformułowania preambuły Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka;
- 2) wykazuje różnice między prawami a wolnościami człowieka, wymienia prawa i wolności osobiste zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;
- 3) wymienia prawa dzieci i analizuje przepisy Konwencji o prawach dziecka;
- 4) podaje przykłady działań Rzecznika Praw Dziecka, przedstawia cele działalności Funduszu Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci;
- 5) wymienia prawa i wolności polityczne zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, wykazuje, że dzięki nim człowiek może mieć wpływ na życie publiczne;
- 6) wykazuje, że prawa człowieka muszą być chronione, wyjaśnia rolę Rzecznika Praw Obywatelskich i podaje przykłady jego działań;
- 7) wymienia prawa zawarte w Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych;
- 8) przedstawia przykłady działań organizacji pozarządowych na rzecz ochrony praw człowieka, uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się zjawiskom braku tolerancji wobec różnych mniejszości.

Proponowane tematy lekcji do działu IV:

- Niezbywalne prawa człowieka.
- Nie dziecko – człowiek! O prawach dziecka i ich przestrzeganiu.
- Jakie prawa i wolności gwarantuje nam konstytucja?
- Po co nam Rzecznik Praw Obywatelskich?
- Kto łamie, a kto broni praw człowieka?

V. Nieletni wobec prawa (2 godz.) Uczeń:

- 1) rozpoznaje zachowania związane z przemocą fizyczną i psychiczną, w tym werbalną, wobec siebie i innych, wymienia osoby i instytucje, które należy powiadomić w takich sytuacjach;
- 2) przedstawia korzyści i zagrożenia wynikające z korzystania z zasobów internetu, rozpoznaje przemoc w cyberprzestrzeni i wyjaśnia, jak należy na nią reagować;
- 3) wyjaśnia, na jakich zasadach nieletni odpowiadają za popełnienie wykroczeń i przestępstw;
- 4) przedstawia uprawnienia policjantów i funkcjonariuszy innych służb porządkowych oraz swoje prawa w kontakcie z tymi służbami.

Proponowane tematy do działu V:

- Jak unikać zagrożeń i gdzie szukać pomocy?
- Nie idźcie tą drogą, czyli problemy nieletnich z prawem.

VI. Społeczność lokalna (5 godz.) Uczeń:

- 1) wymienia zadania samorządu gminnego, przedstawia główne źródła przychodów i kierunki wydatków w budżecie gminy;
- 2) przedstawia, jak zorganizowany jest urząd gminy (miasta/dzielnicy), podaje, w jakim wydziale można załatwić wybrane sprawy, przedstawia możliwości załatwienia spraw poprzez e-urząd, posługuje się formularzami urzędowymi – wypełnia wniosek o wydanie tymczasowego dowodu osobistego;
- 3) wymienia organy stanowiące i wykonawcze w gminie (mieście/dzielnicy), przedstawia, jak są one wybierane i jak mogą zostać odwołane; podaje uprawnienia tych organów;
- 4) podaje, kto pełni funkcje wójta/burmistrza/prezydenta miasta i przewodniczącego rady gminy/miasta, znajduje w mediach lokalnych informacje na temat publicznych działań osób pełniących funkcje w organach samorządu terytorialnego;
- 5) znajduje i przedstawia informacje na temat swojej gminy, wydarzeń i postaci z jej dziejów;
- 6) rozpoznaje problemy społeczne swojej społeczności lokalnej (np. wynikające z sytuacji demograficznej, gospodarczej, infrastrukturalnej), formułuje sądy dotyczące tych problemów.

Proponowane tematy do działu VI:

- Po co nam samorząd gminny?
- Załatwiamy sprawy w urzędzie gminy (miasta/dzielnicy).
- Kto decyduje o sprawach naszej gminy i jaki mamy na to wpływ?
- Cudze chwalicie, swego nie znacie – promujemy naszą gminę.
- Najważniejsze problemy naszej gminy – jak możemy przyczynić się do ich rozwiązania?

VII. Społeczność regionalna (4 godz.) Uczeń:

- 1) znajduje i przedstawia podstawowe informacje o swoim regionie, wydarzenia i postaci z jego dziejów, lokalizuje własne województwo i powiaty wchodzące w jego skład oraz pozostałe województwa;
- 2) wymienia zadania samorządu powiatowego i województwa;
- 3) podaje, w jakim wydziale starostwa powiatowego można załatwić wybrane sprawy, posługuje się formularzami urzędowymi – wypełnia wniosek o paszport (delegatura urzędu wojewódzkiego);
- 4) wymienia organy stanowiące i wykonawcze samorządu powiatowego i województwa, przedstawia, jak są one wybierane i jak mogą zostać odwołane, podaje zadania tych organów;
- 5) przedstawia tradycje i zwyczaje swojej społeczności regionalnej.

Proponowane tematy do działu VII:

- Mój region –
- Kto decyduje o sprawach naszego powiatu i jaki mamy na to wpływ?
- Jakie sprawy załatwiamy w starostwie powiatowym?
- Bogactwo i tradycje naszego regionu.

VIII. Wspólnoty narodowe/etniczne i ojczyzna (5 godz.) Uczeń:

- 1) wyjaśnia, co oznacza być Polakiem lub członkiem innej wspólnoty narodowej/etnicznej oraz co łączy człowieka z ojczyzną – Polską, przedstawia te więzi na własnym przykładzie;
- 2) wyjaśnia, czym obywatelstwo różni się od narodowości, przedstawia warunki nabycia obywatelstwa polskiego z mocy prawa i wymienia inne formy uznania za obywatela polskiego oraz nadania obywatelstwa polskiego, wymienia konstytucyjne obowiązki obywatela;
- 3) analizuje symbole Rzeczypospolitej Polskiej, wyjaśnia, czym powinna przejawiać się postawa patriotyczna młodego i dorosłego człowieka;
- 4) wymienia mieszkające w Polsce mniejszości narodowe i etniczne, grupę posługującą się językiem regionalnym oraz grupy migrantów (w tym uchodźców) i lokalizuje miejsca ich zwartego zamieszkiwania, przedstawia – za Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej – prawa przysługujące etnicznym grupom mniejszościowym;
- 5) uzasadnia, że można pogodzić różne tożsamości społeczno-kulturowe (regionalną, narodową/etniczną, państwową/obywatelską, europejską), rozpoznaje przejawy ksenofobii, w tym rasizmu, szowinizmu i antysemityzmu, oraz uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się tym zjawiskom.

Proponowane tematy do działu VIII:

- Polacy – co nasz łączy?
- Narodowość a obywatelstwo – czym się różnią?
- Patriotyzm niejedno ma imię.

- Są obok nas czy z nami – mniejszości narodowe i etniczne w Polsce.
- Stereotypy, nietolerancja, ksenofobia – co może z nich wynikać?

IX. Udział obywateli w życiu publicznym – społeczeństwo obywatelskie

(4 godz.) Uczeń:

- 1) podaje cnoty obywatelskie (odpowiedzialność, troska o dobro wspólne, aktywność, przedsiębiorczość, solidarność, roztropność, tolerancja, odwaga cywilna), wykazuje, odwołując się do działań wybitnych Polaków, znaczenie ich urzeczywistnienia dla pożytku publicznego;
- 2) przedstawia cele i formy działań organizacji pozarządowych aktywnych w społeczności lokalnej i regionie, wykazuje, że działalność tego typu prowadzi do realizacji różnorodnych potrzeb;
- 3) przedstawia cele i przykłady działania organizacji społecznych skupiających młodych ludzi w Polsce, wyjaśnia ideę wolontariatu i przedstawia formy działalności wolontariuszy;
- 4) przedstawia formy wpływania obywateli na decyzje władz samorządowych, przykłady realizacji lokalnych inicjatyw mieszkańców finansowanych z budżetów obywatelskich oraz przedsięwzięć podejmowanych przez młodzieżowe rady gminy/miasta;
- 5) uzasadnia potrzebę przestrzegania zasad etycznych w życiu publicznym, rozpoznaje przejawy ich łamania i podaje skutki takich działań.

Proponowane tematy do działu IX:

- Czy jesteśmy dobrymi obywatelami?
- Po co nam organizacje pozarządowe?
- Pomagając innym pomagasz sobie, czyli pożytki z wolontariatu.
- Jak brać sprawy w swoje ręce, czyli różne przejawy obywatelskiej aktywności.

X. Środki masowego przekazu (4 godz.) Uczeń:

- 1) przedstawia funkcje i rodzaje środków masowego przekazu, wyjaśnia znaczenie środków masowego przekazu dla wolności słowa;
- 2) znajduje w mediach wiadomości na wskazany temat, odróżnia informacje o faktach od komentarzy i opinii, wyjaśnia, na czym powinna polegać rzetelność dziennikarzy;
- 3) przedstawia funkcje reklamy i krytycznie analizuje wybrany przekaz reklamowy;
- 4) wskazuje cele kampanii społecznych, analizuje materiały z wybranej kampanii tego rodzaju;
- 5) wykazuje znaczenie opinii publicznej, znajduje w internecie komunikaty z badań opinii publicznej oraz odczytuje i interpretuje proste wyniki takich badań.

Proponowane tematy do działu X:

- Dlaczego środki masowego przekazu nazywa się czwartą władzą?
- Jak media nami manipulują, czyli o mądrym korzystaniu z informacji.
- Jak nie dać się zwieść reklamom?
- W słusznej sprawie, czyli po co nam kampanie społeczne?

XI. Demokracja w Rzeczypospolitej Polskiej (10 godz.) Uczeń:

- 1) wymienia podstawowe cechy i funkcje państwa, wyjaśnia, czym zajmuje się władza państwowa;
- 2) wyjaśnia zasadę suwerenności narodu, przedstawia sprawy, które mogą być poddane pod referendum, wymienia referenda ogólnokrajowe, których wyniki były wiążące, oraz referenda lokalne we własnej społeczności, które były ważne;
- 3) wyjaśnia zasadę przedstawicielstwa (demokracji pośredniej), przedstawia zasady wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz zasady działania i najważniejsze kompetencje izb parlamentu;
- 4) wyjaśnia zasadę pluralizmu politycznego, wymienia partie polityczne, których przedstawiciele zasiadają w Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej oraz w organach stanowiących samorządu terytorialnego, przedstawia cele działania partii politycznych oraz wykazuje, że konkurują one w życiu publicznym, znajduje informacje na temat działań wybranej partii (jej struktur regionalnych lub centralnych);
- 5) wyjaśnia zasadę republikańskiej formy rządu; przedstawia sposób wyboru i podstawowe kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, znajduje informacje o życiorysie politycznym osób pełniących ten urząd, które wybrano w wyborach powszechnych oraz o działaniach urzędującego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej;
- 6) wyjaśnia zasadę państwa prawa, w tym zasady niezależności sądów i niezawisłości sędziów, wyjaśnia podział na sądy powszechne i administracyjne oraz zasadę dwuinstancyjności postępowania sądowego, przedstawia, w jakich sprawach orzeka sąd rejonowy;
- 7) wyjaśnia zasadę konstytucjonalizmu, podaje szczególne cechy konstytucji, znajduje w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej przepisy dotyczące wskazanej kwestii, podaje kompetencje Trybunału Konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej;
- 8) wyjaśnia zasadę trójpodziału władzy, objaśnia konieczność poparcia większości sejmowej dla Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej (bądź jej działań), przedstawia podstawowe kompetencje Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, podaje imiona i nazwiska urzędujących prezesa i wiceprezesów Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, wykazuje, że decyzje podejmowane w wybranym ministerstwie mają wpływ na życie jego rodziny.

Proponowane tematy do działu XI:

- Po co nam państwo?
- Suweren – kto to taki?
- Mamy głos, czyli nasza demokracja.
- Co zapisano w Konstytucji RP?
- Na czym polega trójpodział władzy?
- Marszałek i Wysoka Izba – jak działa polski parlament?
- Jest w czym wybierać? Pluralizm polityczny w Polsce.

- Republikańska forma rządów, czyli prezydent RP i jego kompetencje.
- Pierwszy minister i jego ludzie, czyli rząd RP.
- Trzecia władza, czyli sądownictwo w Polsce.

XII. Sprawy międzynarodowe (6 godz.) Uczeń:

- 1) wymienia cele i przejawy działania Organizacji Narodów Zjednoczonych i Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego;
- 2) wymienia cele działania Unii Europejskiej, znajduje informacje o życiorysie politycznym Ojców Europy oraz obywateli polskich pełniących ważne funkcje w instytucjach unijnych;
- 3) przedstawia podstawowe korzyści związane z obecnością Polski w Unii Europejskiej dla pracowników i osób podróżujących, znajduje informacje o wykorzystaniu funduszy unijnych w swojej gminie lub swoim regionie;
- 4) przedstawia działalność Polski w Organizacji Narodów Zjednoczonych, Unii Europejskiej i Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego;
- 5) formułuje sądy w sprawach wybranych problemów społecznych współczesnego świata, rozważa propozycje działań w kierunku poprawy warunków życia innych ludzi na świecie.

Proponowane tematy do działu XII:

- Pod błękitną flagą, czyli czym się zajmuje ONZ?
- Niemożliwe stało się możliwe, czyli polska droga do NATO.
- Jakie były kolejne kroki do wspólnej Europy?
- Czy Ziemia przetrwa, czyli co zrobiliśmy z naszą planetą?
- Bezcenne krople, czyli co zrobić, żeby nie zabrakło nam wody.
- Nie było miejsca dla ciebie, czyli problem uchodźców.

Powyższa tematyka lekcji do poszczególnych działów jest jedynie propozycją. Szczegółowy plan realizacji poszczególnych tematów „lekcja po lekcji” autorka pozostawia do decyzji nauczycieli, którzy doskonale znają realia swojej szkoły, bazę dydaktyczną, zasoby środowiska, potrzeby i możliwości uczniów. Najlepiej, by tematy lekcji były zredagowane w sposób niekonwencjonalny i atrakcyjny dla uczniów, np. w postaci pytania problemowego. Takie nieschematyczne, intrygujące ujęcie będzie dla uczniów dodatkowym czynnikiem motywującym do zainteresowania się tematyką zajęć.

Ze względu na obszerne treści podstawy programowej, **nie zaleca się wprowadzania zbyt wielu dodatkowych tematów**. Może być to tematyka związana z bieżącymi wydarzeniami społeczno-politycznymi w Polsce, Europie i na świecie (szczególnie z udziałem Polaków) oraz środowiskiem lokalnym. Chodzi o „bycie na bieżąco”, wyrobienie nawyku interesowania się aktualnymi wydarzeniami, śledzenia wydarzeń społecznych i politycznych, wymianę opinii i poglądów, angażowania w różne akcje i inicjatywy, zachęcanie uczniów do działania, promowanie obywatelskiej aktywności i współczesnego patriotyzmu. Przedmiot wiedza o społeczeństwie powinien

być życiowy i praktyczny, a nauczyciel powinien elastycznie reagować na to, co się dzieje dookoła i łączyć to z treściami przedmiotu. Przy takim podejściu trudno zaplanować konkretne tematy – będą one wynikać z bieżących potrzeb. Np. teraz, gdy ten program powstaje, mogłyby to być tematy związane z:

- Brexitem (np. *Trudne rozstanie*),
- szczytem klimatycznym w Katowicach (np. *Jak pomóc zmęczonej Ziemi?*),
- „mową nienawiści” (np. *Przemoc zaczyna się od słów*),
- podziałami w społeczeństwie (np. *Dlaczego częściej się dzielimy niż łączymy?*),
- niskim poziomem debaty publicznej (np. *Jak się pięknie różnić?*) itp.

Te dodatkowe (ważne i pilne) tematy mogą być propozycją do pracy dla **uczniów ze SPE (zdolnych) czy szczególnie zainteresowanych przedmiotem i sprawami społecznymi**. Ich realizacja może być okazją do działań projektowych, zorganizowania debaty, wystawy, happeningu, ciekawego spotkania. Można je także realizować w sposób konwencjonalny, ale przy dużym wkładzie uczniów. To zależy od ich potrzeb i predyspozycji, warunków w danej szkole, zasobów lokalnego środowiska oraz inwencji nauczyciela.

METODY I FORMY PRACY

Autorzy podstawy programowej z wiedzy o społeczeństwie w komentarzach wyraźnie zaznaczają: *Za nieodpowiednią uznaje się przewagę klasycznych metod podawczych w realizacji treści nauczania. Nauczyciel powinien unikać form wykładowych, a w sytuacjach, w których chciałby je uwzględnić – poprowadzić część lekcji w formie rozmowy nauczającej, aktywizującej uczniów, z próbą odniesienia się do już nabytej przez nich – także potocznej – wiedzy* (Podstawa z komentarzem, 2017: 23). W „Warunkach i sposobach realizacji” podstawy autorzy zalecają różnorodne metody i formy pracy:

- różne metody pracy grupowej, w tym uczniowskie **projekty edukacyjne** (każdy uczeń powinien uczestniczyć w dwóch projektach),
- metody autoprezentacji, rozwiązywania konfliktów i problemów, współdecydowania, np. **burza mózgów, drzewo decyzyjne, metaplan, analiza SWOT**,
- różne formy **dyskusji**,
- **nauczanie polimetodyczne**,
- wykorzystywanie **technologii informacyjno-komunikacyjnych**, korzystanie ze stron internetowych instytucji publicznych, w tym organów samorządowych, organów władzy publicznej czy organizacji społecznych, praca z różnymi typami przekazu (np. interaktywnymi),
- **wycieczki edukacyjne** (w tym wirtualne, z wykorzystaniem dedykowanych aplikacji) do wybranych instytucji np. do urzędu gminy (miasta/dzielnicy),
- lekcje organizowane **we współpracy** z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, instytucjami oferującymi usługi poradnictwa zawodowego oraz organizacjami pozarządowymi,
- korzystanie z pomocy takich jak: **teksty źródłowe, słowniki, leksykony, mapy, wykresy, diagramy i zestawienia statystyczne (w tym z badań opinii publicznej), prezentacje multimedialne, gry dydaktyczne, filmy itp.**,
- korzystanie z **otwartych zasobów edukacyjnych** (Tamże).

Wszystkie wymienione wyżej metody i formy pracy (aktywizujące) dają możliwość rozwijania cennych umiejętności przydatnych w życiu i na rynku pracy, są przygotowaniem do dorosłości i pełnienia ról społecznych.

Jednym z wyróżników programu jest „królowa metod”, czyli **projekt**, który jest mocno akcentowany we wstępie do podstawy programowej oraz warunkach i sposobach realizacji przedmiotu wiedza o społeczeństwie. Umożliwia rozwijanie cennych umiejętności: komunikowania się, współpracy w grupie, wzmocni odpowiedzialność za działania własne i zespołu, będzie wdrażać do samodzielności, przedsiębiorczości i wspólnego działania. To kształtuje postawy niezbędne do funkcjonowania w życiu społecznym (samodzielność, odpowiedzialność, rzetelność)

i uczy wspólnego rozwiązywania problemów, planowania i organizowania własnych działań, korzystania z różnych źródeł informacji, prezentowania wykonanej pracy, sztuki wystąpień publicznych, samooceny, autorefleksji, uczenia się na błędach itp. **Wszystkie powyższe umiejętności są dzisiaj bardzo przydatne – zarówno w życiu zawodowym (praca w zespołach projektowych jest w firmach powszechna), jak i w sferze prywatnej oraz w relacjach społecznych.** To bardzo ważna zaleta projektu – uczniowie widzą wymiar praktyczny podejmowanych działań, a szkoła przez to staje się bliższa życiu. Projekt pomaga w uatrakcyjnieniu zajęć i w korelacji międzyprzedmiotowej. Uczniowie lubią ciekawe, nieschematyczne zadania, które pozwalają im na pokazanie swoich mocnych stron. Chętnie poznają nowych ludzi i miejsca, uczą się nowych rzeczy, które ich interesują. Niezwykle motywującym dla uczniów jest to, że od początku do końca realizacji projektu mają wpływ na bieg wydarzeń – poczynając od sformułowania tematu projektu, poprzez postawienie celów, zaplanowanie działań, ich realizację i prezentację efektów pracy. To „przejęcie sterów” bardzo zachęca do aktywności, skłania do angażowania się w działanie zespołu projektowego. Taki niekonwencjonalny sposób pracy jest dodatkowym bodźcem dla ucznia, którego nie jest dziś łatwo zachęcić i zainteresować. Jednak jeśli się zaangażuje i zgłębia ciekawe dla niego obszary, a na dodatek poczuje, że ma wpływ na przebieg działań, jest w stanie poświęcić dużo czasu, energii i trudu na tego rodzaju aktywność. Nauczyciel ma – dzięki projektowi – możliwość aktywizowania uczniów i motywowania ich do działania. Projekt daje szansę na wszechstronny rozwój każdemu dziecku, także ze SPE, niezależnie od trudności wynikających z ich deficytów rozwojowych. To bardzo praktyczna metoda i każdy uczeń znajdzie tam rolę dla siebie, możliwość działania, nabywania nowych umiejętności, współpracy z innymi, doświadczania świata i wszechstronnego rozwoju. To w przyszłości będzie im bardzo przydatne na rynku pracy.

Niewątpliwie trudniejszą, ale i bardziej wartościową odmianą tej metody jest **projekt połączony ze strategią PBL** (*Problem Based Learning* – uczenie się poprzez rozwiązywanie problemu). Oznacza to konieczność odpowiedniego sformułowania tematu projektu. Może to być pytanie problemowe, np. „*Jak...?*”, „*Co zrobić, żeby...?*”, „*Jak możemy zmienić...?*”. Problem, jakim się zajmują uczniowie, powinien im być bliski, realny, życiowy, budzić ich zainteresowanie.

Autorzy podstawy programowej sugerują, aby projekty edukacyjne (co najmniej 2) realizować np. przy wymaganiach szczegółowych określonych w dziale III pkt 4, dziale VI pkt 5 i dziale VII pkt 5). Są to następujące wymagania:

III. 4) *charakteryzuje oczekiwane kompetencje wybranych kategorii społeczno-zawodowych i ich miejsce na rynku pracy;*

5) *znajduje i przedstawia informacje na temat swojej gminy, wydarzeń i postaci z jej dziejów;*

VII 5) *przedstawia tradycje i zwyczaje swojej społeczności regionalnej.* (Dz.U. z 2017 r., poz. 356 ze zm.)

Oto propozycje tematów projektów do powyższych wymagań:

- *Czego Jaś się nie nauczy, tego Jan nie będzie umiał, czyli rozwijamy kompetencje potrzebne na rynku pracy.*
- *Gdzie mogę już teraz zdobywać doświadczenia potrzebne do zdobycia wymarzonej pracy?*
- *Cudze chwalicie, swego nie znacie – jak promować naszą miejscowość/miasto/gminę.*
- *Gdzie indziej tego nie znajdziecie – tradycje naszego regionu.*
- *Jakie są ślady ważnych wydarzeń historycznych w naszej miejscowości/regionie?*
- *Poznajmy się bliżej – rozmaite religie, kultury i narodowości w naszym regionie.*

Nie wyklucza to jednak realizacji innych zagadnień tą metodą – **decyzja w tej sprawie pozostaje w gestii nauczyciela**. Projekty z natury mają charakter interdyscyplinarny – z przytoczonych przykładowych tematów wynika, że ich realizacja spełni postulat **korelacji międzyprzedmiotowej**. Wiedza o społeczeństwie będzie się łączyć z geografią, historią, językiem polskim, językami obcymi, przedmiotami artystycznymi, przedsiębiorczością itp. Tak zresztą jest nie tylko przy projektach – większość tematów poruszanych na wiedzy o społeczeństwie czerpie z innych dziedzin.

Bolączką edukacji szkolnej jest duże nasycenie treściami i faktografią oraz zbyt mało czasu na rozwijanie umiejętności. Dlatego należy maksymalnie często umożliwiać uczniom pracę w trybie **odwróconej lekcji**. Szkoda czasu na lekcji na proste przekazywanie wiedzy. Uczeń to już dość samodzielny nastolatek, a więc może **zdobyc** ją **sam** ze wskazanego przez nauczyciela źródła. Nauczyciel może wykorzystać bogate zasoby dostępne w internecie lub przygotować własny materiał. Najczęściej jest to krótki film lub prezentacja. Uczniowie pracują w swoim tempie (mogą obejrzeć film/materiał dowolną ilość razy, zatrzymać, cofnąć itp.), mają dostęp do niego w wybranym miejscu i na urządzeniu, które preferują. Uczą się więc w optymalnym dla siebie czasie i warunkach oraz biorą odpowiedzialność za własne uczenie się. Dla uczniów ze SPE jest to szczególnie ważne – uczenie się w dogodnym dla siebie tempie, z uwzględnieniem specyficznych potrzeb. Ważne jest też, że z udostępnionego materiału mogą korzystać uczniowie, którzy są nieobecni w szkole. Po zapoznaniu się z materiałem w domu, uczniowie lepiej przygotowani przychodzą na lekcję. W klasie zaś **porządkują zdobyte informacje, zadają pytania, dyskutują, rozwiązują problemy, wykonują ćwiczenia, analizują teksty źródłowe, pracując przy tym w parach lub grupach**. Rozwijają tym samym cenne umiejętności, na które w tradycyjnie prowadzonej lekcji brakuje zwykle czasu. Nauczyciel, pracując w takim trybie, nie przekazuje teorii na lekcji, ale dużo czasu przeznacz na aktywność uczniów. Oni komunikują się, analizują, stosują wiedzę w praktyce, tworzą, współpracują itp., a więc rozwijają kompetencje kluczowe (por. Kowalczyk, Rumiński).

Bardzo ważne dla rozwijania kompetencji obywatelskich są różne odmiany **dyskusji**. Ta bardzo cenna metoda pozwoli uczniom wypowiadać swoje opinie na tematy

społeczne i polityczne, konfrontować różne stanowiska i punkty widzenia. Uczniowie w ten sposób będą się uczyć logicznego argumentowania, szukania kontrargumentów, wnioskowania, szacunku i tolerancji dla cudzych poglądów. To bardzo się im przyda w pracy i dorosłym życiu. Nauczyciel powinien dokładnie ustalić temat dyskusji, zapoznać uczniów z zasadami dyskusowania, pilnować ich przestrzegania. Autorzy podstawy sugerują, by stosować je np. w realizacji wymagań szczegółowych określonych w dziale VI pkt 6, dziale VIII pkt 5, dziale IX pkt 5 i dziale XII pkt 5. Są to następujące wymagania:

VI. 6) rozpoznaje problemy społeczne swojej społeczności lokalnej (np. wynikające z sytuacji demograficznej, gospodarczej, infrastrukturalnej); formułuje sądy dotyczące tych problemów,

VIII. 5) uzasadnia, że można pogodzić różne tożsamości społeczno-kulturowe (regionalną, narodową/etniczną, państwową/obywatelską, europejską); rozpoznaje przejawy ksenofobii, w tym rasizmu, szowinizmu i antysemityzmu, oraz uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się tym zjawiskom.

IX. 5) uzasadnia potrzebę przestrzegania zasad etycznych w życiu publicznym; rozpoznaje przejawy ich łamania i podaje skutki takich działań.

XII. 5) formułuje sądy w sprawach wybranych problemów społecznych współczesnego świata; rozważa propozycje działań w kierunku poprawy warunków życia innych ludzi na świecie.

Jest wiele odmian dyskusji, ale nie wszystkie nadają się dla szkoły podstawowej. Jednak na tym etapie z powodzeniem można przy powyższych zagadnieniach stosować **debatę „za i przeciw”, dyskusję punktowaną, plenarną** lub dyskusję w grupach, w formie **metaplanu**.

Program kładzie bardzo duży nacisk na **uczenie się wzajemne uczniów**, czyli **tutoring koleżeński**. Sprzyjać temu będzie maksymalnie często stosowana **praca w parach i grupach** oraz rozmaite metody, np. **jigsaw**. Umiejętność pracy zespołowej, łatwego adaptowania się do często zmieniających się grup zadaniowych jest niezwykle ważna i **przydatna w pracy zawodowej i dorosłym życiu**. Uczniowie ze SPE mają przy wzajemnym uczeniu się szanse na pełną akceptację, poczucie się pełnoprawnym członkiem społeczności szkolnej, poszanowanie indywidualności i potrzeb. Umiejętność pracy zespołowej znajdzie bardzo praktyczne zastosowanie w dorosłym życiu i zwiększy ich szanse na rynku pracy.

Uczniowie powinni też od najmłodszych lat być przygotowywani do rozważnego podejmowania decyzji. To bardzo przydatna w życiu umiejętność. Można to robić na lekcjach wiedzy o społeczeństwie, stosując metody takie jak: **analiza „za” i „przeciw”, drzewo decyzyjne** czy **tabela decyzyjna**. Również dla uczniów ze SPE jest to istotne, gdyż będą dokonywali różnych życiowych wyborów. Każdy z nich wykorzysta to więc w praktyce, choćby w poruszaniu się na rynku pracy czy w życiu osobistym.

Dzięki „**burzy mózgów**” uczniowie uczyć się będą kreatywności w sposób swobodny, zgłaszając różne pomysły na rozwiązanie danego problemu postawionego przez nauczyciela. Dopiero po wygenerowaniu dużej ilości propozycji będą one omawiane, analizowane, oceniane i nastąpi wybór najlepszego rozwiązania.

Ranking trójkątny i ranking diamentowy pozwoli uczniom porządkować informacje według hierarchii ważności, np. przyczyny lub skutki danego wydarzenia lub zjawiska społecznego.

Warto zastosować bardzo atrakcyjne dla uczniów **gry dydaktyczne**, które w ciekawej formie pozwalają zdobywać nową wiedzę i umiejętności. Emocji dostarczą im często występujący w grach element rywalizacji. Uczniowie lubią gry planszowe, decyzyjne, funkcyjne, symulacyjne itp. Także uczniowie ze SPE bardzo lubią tę metodę, rozwijają cenne umiejętności, łatwiej zapamiętują treści, a dzięki pozytywnym emocjom zwiększa się ich zaangażowanie i motywacja do nauki.

Choć założeniem programu jest rozwijanie kompetencji kluczowych z szerokim wykorzystaniem metod aktywizujących (szczególnie projektu), to jednak nie należy całkiem rezygnować z tradycyjnych metod, zalecanych przez dydaktyków, takich jak: **pogadanka, wykład**. Powinny one jednak także aktywizować, być przeplatane pytaniami, odwoływaniem się do wiedzy uczniów, ciekawostkami, a towarzyszyć im powinna wizualizacja (pokaz czy prezentacja). Mogą stanowić jedynie krótki element lekcji.

Szczególną rolę wśród środków dydaktycznych zajmuje **podręcznik**. Jego wybór pozostaje w gestii nauczyciela (może także pracować bez niego). Do realizacji programu odpowiedni będzie podręcznik o przejrzystej strukturze, zawierający bogaty blok ćwiczeniowy, napisany barwnym i przystępnym językiem, z ciekawą infografiką, staranny edytorsko z dołączonymi multimediami. Niezwykle ważna jest **aktualność podręcznika** – dynamika wydarzeń społeczno-politycznych jest duża i trzeba być czujnym. Należy wykorzystywać w bieżącej pracy z uczniami pełne bogactwo środków dydaktycznych, zawartych w podręczniku. Szczególnie chodzi o to, by wykorzystywać **materiał ćwiczeniowy** (wykresy, diagramy, mapy, fragmenty aktów prawnych, raporty, opinie ekspertów itp.), który pomaga uczniom rozwijać cenne umiejętności przedmiotowe i kompetencje kluczowe. Trzeba jednak pamiętać o dostosowaniu tych materiałów do potrzeb uczniów ze SPE – np. wykorzystywać tylko wybrane fragmenty, powiększać grafikę, dzielić materiał na mniejsze partie, stosować pytania pomocnicze itp.

Autorka zwraca uwagę na umiejętność uczenia się, stąd sugestia, aby stosować na lekcjach różne techniki ułatwiające zapamiętywanie nowych treści. Bardzo skuteczne są **mnemotechniki**. To szczególnie cenne dla uczniów ze SPE, którym często trudniej zapamiętywać informacje. Trzeba więc sięgać do najrozmaitszych sposobów, które to ułatwiają. Mogą takie materiały wykonywać także sami uczniowie (rymowanki, „haki pamięci”, rysunki skojarzeniowe itp.). Wówczas ci zdolni będą mieli szansę się wykazać, a innym pomoże to w nauce.

Uczniów, którzy czasem muszą mierzyć się z większymi partiami materiału, warto uczyć notowania z wykorzystaniem np. **fiszkek Cornella**. (Kłosiński, 2015) Ten sposób notowania przyda się uczniom w bieżącej nauce, ale też na dalszych etapach kształcenia. Pomaga wyłować najważniejsze informacje, dokonać syntezy i podsumowania.

Bardzo pożyteczne jest wykorzystywanie **myślenia wizualnego** w dydaktyce – uczenie tworzenia przez uczniów **map myśli** i różnych technik **sketchnotingu** (z ang. sketch – szkic, noting – notowanie). Taka wizualizacja pomoże im uporządkować wiadomości i znaleźć związki zachodzące między nimi. Ma to szczególne znaczenie dla uczniów ze SPE, gdyż ułatwia zapamiętywanie, selekcjonowanie i zrozumienie informacji. Ważne, aby nauczyciel sam je stosował i swoim przykładem zachęcał do tego uczniów. Notowanie graficzne to notatki tworzone na małym formacie (np. A4) z wykorzystaniem pisma ręcznego i prostego rysunku oraz elementów graficznych, takich jak: nagłówki, strzałki, linie itp. Istotą sketchnotingu jest uchwycenie i zapisanie idei, a nie dopracowywanie detali i tworzenie sztuki. Notowanie graficzne jest ogromnie pożyteczne w procesie uczenia się, gdyż:

- pobudza kreatywność,
- utrzymuje skupienie i koncentrację,
- czyni przekaz bardziej zrozumiałym i uatrakcyjnia go,
- wzbogaca naukę o element zabawy,
- ułatwia zapamiętywanie.

Nie chodzi o to, by tworzyć ilustracje czy skończone rysunki, ale wykorzystywanie elementów wizualnych, takich jak:

- strzałki i łączniki (do prezentowania procesów i zależności),
- ramki (do podkreślania najważniejszych informacji),
- punktory (do wyliczania),
- rysunki ludzi (np. proste buźki w stylu emotikonek do pokazywania emocji),
- chmurki (do cytowania),
- wykresy (do pokazywania ilości i procesu),
- kolory (np. czerwony sugeruje, że coś jest ważne) (Jóźwik, 2017: 14–31).

Można z tego czerpać inspiracje w wielu miejscach. Np. Pinterest to wirtualna tablica, na której znajduje się wiele przykładów, od prostych do bardzo zaawansowanych. Wiele interesujących miejsc związanych z notowaniem graficznym można też znaleźć na Facebooku (np. *Siła myślenia wizualnego*, *Jadźka Rysuje*, *Myślografia*, *Belfry Bazgrołą*, *Wszystko można narysować*, *Szkoła Praktyków Wizualnych* itp.).

Kompetencje kluczowe

Omówione powyżej różnorodne metody i formy pracy umożliwiają rozwijanie kompetencji kluczowych, które zostały określone w *Zaleceniu Rady Unii Europejskiej*

z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie. Są one potrzebne wszystkim do samorealizacji i rozwoju osobistego, zatrudnienia, włączenia społecznego, aktywnego obywatelstwa i zrównoważonego stylu życia oraz niezbędne na rynku pracy. Choć z wiedzą o społeczeństwie najbardziej kojarzą się te społeczne i obywatelskie, to należy pamiętać, że wszystkie kompetencje kluczowe uważa się za jednakowo ważne. Każda z nich przyczynia się do udanego życia w społeczeństwie. Kompetencje mogą być stosowane w wielu różnych kontekstach i rozmaitych kombinacjach (Dz.U. UE C189 z dn. 4 czerwca 2018 r.). Rozwijanie kluczowych kompetencji ma szczególne znaczenie dla uczniów ze SPE, gdyż zwiększają ich szanse na rynku pracy, pomagają radzić sobie w dorosłym życiu i ułatwiają nawiązywanie satysfakcjonujących relacji społecznych.

Oto przykłady, jak można je rozwijać na lekcjach wiedzy o społeczeństwie:

Kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji uczniowie będą rozwijać poprzez:

- komunikowanie się w parach, grupach, na forum klasy,
- różne rodzaje dyskusji (debata, dyskusja plenarna, punktowana, metaplan),
- wzajemne formułowanie pytań (np. do tekstu),
- formułowanie własnych opinii i ocen,
- wypowiedzi ustne i pisemne w różnej formie (także cyfrowej),
- konstruktywny dialog z innymi itp.

Kompetencje w zakresie wielojęzyczności uczniowie będą rozwijać poprzez:

- pracę z anglojęzycznymi aplikacjami,
- korzystanie z obcojęzycznych zasobów internetowych,
- poznawanie i świadome stosowanie pojęć, nazw i skrótów wywodzących się z języków obcych,
- poznawanie różnorodności międzykulturowej itp.

Kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii uczniowie będą rozwijać poprzez:

- szukanie argumentów i ich ocenianie,
- korzystanie z modeli, wykresów, tabel, zestawień statystycznych,
- umieszczanie dat wydarzeń społeczno-politycznych na osi czasu,
- wyjaśnianie związków między uwarunkowaniami przyrodniczymi a działalnością człowieka i postępem cywilizacyjnym,
- wyjaśnianie zmian społecznych i cywilizacyjnych wywołanych przez działalność człowieka,
- posługiwanie się urządzeniami technicznymi,
- tworzenie lapbooka itp.

Kompetencje cyfrowe uczniowie będą rozwijać poprzez:

- korzystanie z komputera i innych urządzeń cyfrowych oraz różnych aplikacji,
- wyszukiwanie informacji w internecie, ich gromadzenie i selekcję,
- przesyłanie danych,
- komunikowanie się z wykorzystaniem technologii,
- współpracę w sieci,
- pracę na platformie e-learningowej,
- tworzenie treści cyfrowych: prezentacji, blogów, filmów,
- dziennikarstwo obywatelskie,
- dyskusje na forach obywatelskich,
- bezpieczne korzystanie z technologii,
- zgodne z prawem wykorzystywanie zasobów internetowych z poszanowaniem praw autorskich itp.

Kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się

uczniowie będą rozwijać poprzez:

- uczenie się indywidualne i w grupie,
- organizowanie własnej nauki,
- planowanie swojej pracy,
- konstruktywną pracę z innymi osobami,
- formułowanie swoich celów i celów zespołu,
- zarządzanie sobą w czasie,
- określanie własnych zasobów i mocnych stron,
- autorefleksję i samoocenę,
- stosowanie mnemotechnik,
- sporządzanie różnych rodzajów notatek (fiszki Cornella, mapy myśli, sketchnotki),
- autoprezentację itp.

Kompetencje obywatelskie uczniowie będą rozwijać poprzez:

- poszanowanie innych,
- współpracę z innymi – w parach i zespołach,
- wspólne ustalanie reguł,
- angażowanie się w sprawy społeczne,
- wolontariat,
- realizację projektów,
- stosowanie zasad współżycia społecznego,
- pełnienie różnych ról w zespole,
- ocenę koleżeńską,
- rozwiązywanie konfliktów,
- osiągnięcie kompromisu itp.

Kompetencje w zakresie przedsiębiorczości uczniowie będą rozwijać poprzez:

- inicjowanie projektów,
- kreowanie pomysłów,
- planowanie i organizowanie pracy zespołowej przy realizacji projektów,
- odpowiedzialne realizowanie zadań,
- otwartość na idee i pomysły,
- wspólne podejmowanie decyzji,
- negocjowanie,
- prezentowanie efektów swojej pracy,
- promocję projektów itp.

Kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej uczniowie będą rozwijać poprzez:

- odgrywanie scenek,
- plastyczne przedstawianie postaci i wydarzeń,
- tworzenie plakatów i kolaży,
- układanie wierszy, piosenek i rymowanek o postaciach i zjawiskach społeczno-politycznych,
- przygotowywanie przedstawień, happeningów,
- różne techniki dramowe itp.

Indywidualizacja i specjalne potrzeby edukacyjne

Zapisy podstawy programowej stanowią, że szkoła oraz poszczególni nauczyciele podejmują działania mające na celu **indywidualizowane wspomaganie rozwoju każdego ucznia**, stosownie do jego potrzeb i możliwości. Aby odpowiednio dobrać sposoby pracy, nauczyciel powinien dokonać **diagnozy** i zgromadzić jak najwięcej informacji o uczniach, z którymi przyjdzie mu pracować.

Planując pracę z uczniami, nauczyciel powinien uwzględnić ich różnorodność. Howard Gardner, autor **teorii inteligencji wielorakich**, rozróżnia 8 typów inteligencji:

- językową,
- matematyczno-logiczną,
- ruchową,
- wizualno-przestrzenną,
- muzyczną,
- przyrodniczą,
- intrapersonalną,
- interpersonalną.

Są one u uczniów rozwinięte w różnym stopniu, funkcjonują we wzajemnych połączeniach, tworząc wspólnie indywidualny profil inteligencji. Zadaniem nauczyciela jest udzielenie każdemu uczniowi wsparcia w rozwijaniu jego niepowtarzalnego wachlarza inteligencji. Można na początku wykorzystać narzędzie diagnostyczne – *Skala profilu inteligencji – „Wachlarz możliwości”*. (Kopik, Zatorska, 2010: płyta CD)

Oto przykłady rozmaitych aktywności, odnoszących się do wymienionych wyżej różnych typów inteligencji, które można wykorzystać na lekcjach wiedzy o społeczeństwie:

- układanie wierszy i rymowanek o wydarzeniach czy postaciach,
 - układanie opowiadań lub dialogów,
 - wejście w rolę dziennikarza, pisarza – świadka różnych wydarzeń,
 - rozmowy i wywiady z ciekawymi ludźmi,
 - tworzenie komiksów, albumów, lapbooków, prezentacji multimedialnych,
 - opracowywanie i odgrywanie scenek dramatycznych i inscenizacji,
 - zabawy i gry słowne z wykorzystaniem nowych pojęć,
 - rozwiązywanie i układanie krzyżówek, rebusów, zagadek,
 - układanie ciągów logicznych: postać-data-wydarzenie lub przyczyna-skutek,
 - umieszczanie wydarzeń na osi czasu,
 - tworzenie notatek graficznych,
 - tworzenie fiszek Cornella,
 - wyszukiwanie związków między światem przyrody a działalnością człowieka,
 - odczytywanie schematów, wykresów, tabel,
 - wykonywanie linii czasu na dany temat z wykorzystaniem różnych technik plastycznych (np. historia UE),
 - organizowanie debat, sądów nad postaciami/zjawiskami,
 - korzystanie z gier edukacyjnych: planszowych, komputerowych, symulacyjnych,
 - wyszukiwanie informacji w internecie,
 - tworzenie blogów,
 - wykonywanie ćwiczeń interaktywnych,
 - wykorzystywanie internetu do działań zespołowych – komunikacji i współpracy itp.
- (Tamże: 216–217)

Nauczyciel powinien także zdiagnozować **preferencje sensoryczne** uczniów w danej klasie, gdyż one determinują ich osobistą strategię uczenia się i styl komunikowania się z innymi. Opisano trzy podstawowe systemy zmysłowe (sensoryczne), za pomocą których ludzie odbierają dochodzące do nich bodźce (informacje) oraz je relacjonują (werbalizują). Są to: system wzrokowy (wizualny), słuchowy (audytywny) i kinestetyczno-czuciowy (WAK lub VAK – od Visual, Auditory, Kinesthetic).

Wzrokowiec podczas uczenia się potrzebuje wizualizacji, chętniej czyta niż słucha i lubi robić notatki. Dekoncentruje go nieporządek i ruch. Trzeba mu podczas zajęć

dostarczyć okazji do patrzenia, czytania, obserwacji i demonstracji, wzbogacać przekaz werbalny prezentacją lub pokazem.

Słuchowiec uczy się przez słuchanie i chętnie dyskutuje, lubi powtarzać na głos, dekoncentruje się w hałasie. **Na lekcjach trzeba mu dać możliwość aktywnego przysłuchiwania się, słuchania siebie i innych.**

Kinestetyk uczy się przez działanie, lubi ruch i aktywność. Nie przepada za czytaniem, pisze mało czytelnie. Najlepiej pamięta to, co sam wykona. Aby się skoncentrować, musi się ruszać. **Trzeba mu dać na lekcjach możliwość samodzielnego wykonywania różnych działań i bezpośredniego zaangażowania.**

W przeciętnej klasie znajduje się mniej więcej po równo (po ok. 1/3) uczniów posiadających jeden z trzech dominujących systemów sensorycznych. Optymalne byłoby, gdyby nauczyciel co 5–10 minut zmieniał sposób przekazu informacji. W przeciwnym razie część uczniów mających inne niż nauczyciel preferencje, będzie mieć trudności w opanowaniu przekazywanych treści i zwyczajnie zacznie się nudzić. Nauczyciel powinien mieć pełną świadomość własnych preferencji sensorycznych, aby nie narzucać własnego stylu uczenia się uczniom – oni mają swój. Mają też prawo do uczenia się w profesjonalny, czyli **polisensoryczny** sposób, sprawiedliwy dla wszystkich uczniów. Korzystanie z różnorodnych metod pozwoli uniknąć monotonii metodycznej i otworzy drzwi do uczenia się dla wszystkich uczniów (Taraszkiewicz, 2005: 15–27).

Warto przypomnieć, że uczniowie **ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi**, z wyjątkiem upośledzonych w stopniu umiarkowanym, znacznym i głębokim, realizują podstawę programową kształcenia ogólnego. Należy mieć na uwadze, że ci uczniowie posiadają mniej doświadczeń umożliwiających kształcenie wiedzy o społeczeństwie – rzadziej uczestniczą w rozmowach osób dorosłych na tematy społeczno-polityczne oraz mają ograniczoną możliwość zrozumienia wydarzeń, które śledzą, np. za pośrednictwem mediów. Z tego względu szczególnie trudna może okazać się realizacja tematyki wymagającej odwoływania się do przykładów oraz samodzielnego gromadzenia informacji i dokonywania analizy informacji zawartych w środkach masowego przekazu. Mogą wystąpić trudności ze zrozumieniem abstrakcyjnych pojęć, zjawisk społecznych czy kulturowych, wnioskowaniem przyczynowo-skutkowym (np. problemy ze rozumieniem genezy współczesnych stosunków społeczno-gospodarczych) (Jak organizować edukację 2010: 83).

Zgodnie z założeniami **edukacji włączającej**, konieczny jest bezpośredni kontakt i interakcje uczniów o zróżnicowanych potrzebach i możliwościach rozwojowych podczas podejmowania i realizacji zadań szkolnych. Wzajemne relacje powinny przebiegać w atmosferze akceptacji, zrozumienia, radości i poczucia własnego rozwoju doświadczanego przez wszystkich uczestników procesu edukacji. Edukacja włączająca powinna zapewniać poczucie przynależności uczniów pełnosprawnych i uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi do wspólnej społeczności szkolnej. Uczniowie powinni rozumieć sytuację swoich kolegów. Muszą więc otrzymać podstawową wiedzę,

szczególnie o ich problemach oraz wyjaśnienie odmiennych zachowań, trudności w poznawaniu i rozumieniu świata. Powinni także otrzymać wskazówki, co mogą robić w konkretnych sytuacjach (np. w przypadku trudnego zachowania kolegi) (Tamże: 15–16).

Tworzenie prawidłowych warunków edukacyjnych dla uczniów ze specjalnymi potrzebami wiąże się z następującymi działaniami:

- dostosowaniem sposobu komunikowania się z uczniem (np. mówienie z odpowiednim natężeniem głosu, formułowanie wypowiedzi i pytań o prostej konstrukcji, powtarzanie pytań lub instrukcji, udzielanie dodatkowych wyjaśnień, naprowadzanie pytaniami pomocniczymi, zwracanie się wprost do ucznia),
- zachowaniem właściwego dystansu (np. w przypadku dziecka niewidomego należy stanąć blisko, dotknąć go dłonią, aby wiedziało, że jest słuchane lub że pytanie kierowane jest do niego, natomiast dla niektórych dzieci z zespołem Aspergera czy z autyzmem dotyk będzie zbyt silnym bodźcem pobudzającym),
- wydłużeniem czasu pracy (np. w sytuacji odpytywania podczas zajęć, pracy pisemnej, zajęć manualnych),
- zmianą form aktywności (stosowanie naprzemiennie metod podających i aktywizujących),
- dzieleniem materiału nauczania na mniejsze partie, zmniejszeniem liczby zadań do wykonania, zwiększeniem liczby ćwiczeń i powtórzeń materiału,
- częstym odwoływaniem się do konkretności,
- stosowaniem metody pogłębienia – umożliwieniem poznawania wielozmysłowego,
- dostosowaniem liczby bodźców związanych z procesem nauczania (np. nie jest wskazane, aby uczeń z ADHD miał wokół siebie zbyt wiele przedmiotów, nawet jeśli są to pomoce dydaktyczne),
- zastosowaniem dodatkowych środków dydaktycznych i środków technicznych (w niektórych przypadkach nauczyciel będzie musiał dostosować je do możliwości ucznia, np. włączając film, powinien opatrzyć obraz tekstem pisanym, jeśli w grupie jest dziecko niesłyszące, albo powtarzać tekst, jeśli ten uczeń potrafi czytać z ust),
- stosowaniem zróżnicowanych kart zadań do samodzielnego rozwiązania (rozdawane dzieciom powinny zawierać zadania o różnym stopniu trudności),
- powtarzaniem reguł obowiązujących w klasie oraz jasnym wyznaczaniem granic i egzekwowaniem ich przestrzegania. (Tamże: 11-12)

Ważne jest, aby przemyśleć metody i formy pracy z każdym dzieckiem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi odrębnie w odniesieniu do jego potrzeb, możliwości i zdolności.

Oto wybrane przykłady postępowania w takich przypadkach:

Uczeń z dysleksją

- Upewniać się, że uczeń zrozumiał polecenie czy zadanie tekstowe.
- Ograniczyć ilość zadawanego tekstu.

- Stawiać jasno sformułowane, krótkie pytania.
- Nie wywoływać do tablicy.
- Uwzględniać męczliwość i problemy z koncentracją uwagi.
- Zadawać materiał małymi partiami, wydłużać czas na jego opanowanie.
- Wyrabiać nawyk pracy ze słownikiem ortograficznym.
- Często przeglądać zeszyt ucznia.
- Pozwolić korzystać z dyktafonu na lekcji.
- Pozwolić pisać prace kontrolne na komputerze.
- Bronić przed ośmieszaniem przez kolegów.
- Chwalić za postępy, dostrzegać nawet małe sukcesy itp.

Uczeń z uszkodzeniem słuchu

- Wypisywać na tablicy słowa kluczowe.
- Stosować jak najczęściej wizualizację.
- Wyjaśniać trudne pojęcia, zwłaszcza abstrakcyjne.
- Pomagać w selekcji materiału, stosować pytania pomocnicze.
- Pomagać w analizie i interpretacji treści, zwracać uwagę na związki przyczynowo-skutkowe i czasowo-przestrzenne.
- Często powtarzać i utrwalać materiał.
- Dzielić materiał na małe partie.
- Uruchamiać rozmaite kanały percepcyjne itp.

Uczeń słabowidzący

- Dostarczać jak najwięcej bodźców słuchowych i dotykowych.
- Przygotowywać karty pracy i pomoce dydaktyczne z wykorzystaniem większej czcionki.
- Zaznaczać kolorem istotne fragmenty tekstu.
- Stosować audiobooki.
- Mobilizować pytaniami do koncentracji na zajęciach.
- Urozmaicać ćwiczenia podczas lekcji.
- Uwzględniać wolniejsze tempo pracy.
- Stwarzać możliwości do poznawania różnych zjawisk poza klasą (wycieczki).
- Stosować gry dydaktyczne, zabawy inscenizacyjne i symulacyjne.
- Doceniać wysiłek, chwalić za najmniejsze postępy itp.
- Uczeń z upośledzeniem w stopniu lekkim
- Ograniczyć uczniowi materiał tylko do pojedynczych zdarzeń.
- Okroić do minimum terminologię.
- Do samodzielnej pracy wyznaczać proste fragmenty tekstu.
- Stosować najprostsze ćwiczenia: zdania z lukami, łączenie wydarzeń z datami itp.
- Odwoływać się do obserwacji życia codziennego i informacji z mediów.
- Doceniać wysiłki, chwalić za najmniejsze postępy itp.

Uczeń z ADHD

- Stworzyć uczniowi takie warunki, które nie będą go rozpraszać – ograniczyć ilość bodźców.
- Umożliwić zajmowanie stałego miejsca w klasie, najlepiej blisko nauczyciela.
- Na widocznym miejscu w klasie umieścić obowiązujące zasady i często się do nich odwoływać.
- Dawać uczniowi jasne i krótkie komunikaty.
- Być konsekwentnym.
- Pozwalać na celowy ruch (np. wytarcie tablicy).
- Przeplatać aktywności.
- Dzielić zadania na małe, realne do wykonania części.
- Dostosować czas do możliwości ucznia.
- Stosować metody aktywizujące, gry dydaktyczne, symulacyjne, scenki dramatowe itp.
- Doceniać wysiłek, chwalić za najmniejsze postępy itp. (por. Podniesienie efektywności 2010).

Szczególną uwagę trzeba poświęcić uczniowi **zdolnemu i zainteresowanemu przedmiotem**. W takim przypadku można wykorzystać poniższe pomysły:

- stwarzać okazje do rozwiązywania problemów,
- stosować techniki szybkiego uczenia (np. szybkiego czytania i mnemotechniki),
- stosować grupową formę pracy, by mógł dzielić się z innymi swoją wiedzą lub ich wspierać oraz tworzyć więzi społeczne,
- przygotowywać indywidualne karty pracy o odpowiednio wyższym stopniu trudności,
- zachęcać do wykonywania dodatkowych zadań,
- stwarzać okazje do realizacji projektów (także indywidualnych),
- pozwolić prowadzić fragmenty lekcji w roli asystenta,
- dawać możliwość pełnienia różnych ról, np. lidera zespołu, osoby prowadzącej debatę w klasie itp.,
- wskazywać dodatkową literaturę, ciekawe adresy internetowe,
- zachęcać do udziału w kołach zainteresowań,
- pomagać w znalezieniu dodatkowych zajęć poza szkołą (organizacje pozarządowe, uczelnie, wolontariat),
- zachęcać do udziału w konkursach, turniejach, przeglądach,
- inspirować do aktywności w internecie (blogi, fora dyskusyjne, własna strona www) itp.

Szczególną formą wsparcia ucznia zdolnego jest **tutoring**. Jest to relacja mistrz–uczeń, wymagająca wzajemnego zaufania i indywidualnego podejścia do podopiecznego. Tutor to mądry nauczyciel, który towarzyszy, wspiera, rozwija, wyznacza

szlak poszukiwań. Jest to umiejętne łączenie przywództwa, autorytetu z samodzielnymi poszukiwaniami podopiecznego. Dla ucznia jest to spotkanie z inspirującą osobą – przewodnikiem, który stawia przed nim intelektualne wyzwania, ale też w przyjazny sposób zachęca do pracy nad rozwojem charakteru. Tutoring jest więc czymś więcej niż indywidualne podejście do ucznia – to przykład edukacji spersonalizowanej, która skupia się na całej osobie (intelekt, emocje, ciało, duch). Tutor czerpie z psychologii pozytywnej, bazuje na mocnych stronach podopiecznego, docenia jego osiągnięcia, pomaga w formułowaniu celów i wyznaczeniu ścieżki dalszego rozwoju (por. Czekierda, Fingas, Szala, 2015).

Nowoczesne technologie

Z Raportu *Nastolatki 3.0* wynika, że szkoła ciągle w niewielkim i w niewystarczającym stopniu korzysta z najnowszych technologii w procesie nauczania-uczenia się. Badania wskazują, że ponad połowa uczniów może korzystać z internetu wyłącznie podczas przerw lekcyjnych, co piąty uczeń na wybranych godzinach lekcyjnych, a jedynie mniej niż co dziesiąty może korzystać bez ograniczeń. Badania pokazują, że dominuje odtwórczy charakter korzystania z internetu. Przeważają: wyszukiwarka Google, Wikipedia, YouTube, Ściąga.pl, a nawet Chomikuj.pl i Bryk.pl. Aż 91,5% badanych nie korzysta z Khan Academy, a 65,3% z Wolnelektury.pl. Inne, wartościowe źródła z Otwartych Zasobów Edukacyjnych przyjmują wartości śladowe (Raport, 2017: 100–101).

Przed nauczycielem wiedzy o społeczeństwie stoją więc nowe wyzwania. Program zakłada rozwijanie umiejętności:

- samokształcenia przez całe życie przy wykorzystaniu internetu,
- twórczego i oryginalnego rozwiązywania problemów i wykonywania niestandardowych zadań za pomocą komputera,
- wyszukiwania i selekcjonowania potrzebnych danych w nowoczesnych, elektronicznych źródłach wiedzy,
- weryfikowanie poprawności i wiarygodności informacji dostępnych za pomocą internetu,
- współpracy w sieci (np. z wykorzystaniem narzędzi Google) itp.

Zadania dla uczniów mogą przybierać różne formy i polegać np. na gromadzeniu informacji, przygotowaniu prezentacji, doświadczeniu, nakręceniu filmu, nagraniu dźwięku, opracowaniu wzajemnego nauczania czy gry edukacyjnej. Uczeń, który pracuje nad ich przygotowaniem, uczy się aktywnie przez osobiste doświadczenie. Również dla uczniów ze SPE tego rodzaju aktywności są atrakcyjne i ułatwiają zapamiętywanie nowych treści.

Wykorzystanie TIK może być zharmonizowane z innymi aktywnościami ucznia. Tak się dzieje przy pracy w trybie **odwróconej lekcji**. Jedną z zalet tego modelu uczenia

się jest to, że uczniowie, ukierunkowani przez nauczyciela, merytorycznie przygotowują się w domu z wykorzystaniem TIK. Potem podejmują na lekcji różne aktywności, rozwijając cenne umiejętności przedmiotowe i kluczowe. Oto sposoby użycia sprawdzonych narzędzi do przygotowania materiałów na potrzeby odwróconej lekcji:

- Wyszukaj film, wybierz stosowny fragment, dodaj pytania ułatwiające/sprawdzające zrozumienie treści (Edpuzzle, Play Posit, LearningApps).
- Przygotuj prezentację w Power Point, Prezi, a potem w aplikacji do każdego slajdu nagraj swój komentarz głosowy (Screencast-o-matic, Screencastify, Jing, Camtasia, HyperCam2, CamStudio, Active Presenter, Movenote).
- Wybierz obrazy, dodaj napisy i narrację głosową (Adobe Spark).
- Opublikuj przygotowany przez siebie film, za pomocą kodu źródłowego umieść go np. na swoim blogu, platformie (YouTube, TeacherTube, Vimeo).
- Przygotuj uczniom zadanie – obejrzenie filmu wraz z poleceniem. Poproś o komentarze lub/i wykonanie zadań sprawdzających zrozumienie treści (Blendspace, Moodle, Edmodo, Google Classroom, Blogger, Wordpress) (Moczydłowska, 2018: slajd 21).

Ogromne możliwości edukacyjne na lekcjach wiedzy o społeczeństwie stwarza praca w **środowisku Web 2.0**, które pozwala użytkownikom generować treści serwisów, dostarczać zdjęcia, pliki wideo, linki do ciekawych stron internetowych itp. W ten sposób tworzą oni społeczność, która zaczyna ze sobą współpracować. To znakomite miejsce do działań edukacyjnych i wychowawczych – funkcjonując w takiej społeczności uczniowie mogą wykonywać wspólnie zadania, projekty badawcze, coś razem planować, tworzyć lub organizować. Dzięki takim działaniom mogą rozwijać cenne umiejętności społeczne, co ma szczególne znaczenie w edukacji obywatelskiej. Przekłada się to również na zwiększenie szans na rynku pracy, tego rodzaju umiejętności są cenione przez pracodawców.

Innym polem do aktywności społecznej młodych ludzi może być **dziennikarstwo obywatelskie**. Jest rodzajem dziennikarstwa uprawianego przez amatorów w interesie społecznym. Dzięki internetowi bardzo dynamicznie się rozwinęło. Opiera się na narzędziach komunikacji jak blog, forum, wiki. Stało się to możliwe nie tylko dzięki prostym w użyciu narzędziom i technologiom internetowym. W ramach edukacji obywatelskiej należy wpajać uczniom nawyk śledzenia aktualności, interesowania się sprawami publicznymi oraz zachęcać do uprawiania dziennikarstwa obywatelskiego – zabierania głosu w sprawach społecznych, politycznych, komentowania bieżących wydarzeń. W ten sposób będą się uczyć formułowania swoich opinii, argumentowania, kulturalnej wymiany poglądów. Pomoże im to przełamać opory przed zabieraniem głosu, polemizowaniem i pozwoli uwierzyć, że również mają wiele do powiedzenia w sprawach publicznych. Ten rodzaj aktywności to szczególna szansa dla uczniów ze SPE (zdolnych, zainteresowanych przedmiotem, sprawami społecznymi i obywatelskimi).

Materiałów do pracy można szukać na różnych portalach, stronach instytucji rządowych, samorządów, organizacji pozarządowych itp. Oto przykłady:

- www.prezydent.pl
- www.sejm.gov.pl
- www.kprm.gov.pl
- www.brpo.gov.pl
- www.nik.gov.pl
- www.ngo.pl
- www.ceo.org.pl
- www.schuman.org.pl
- www.frlld.org.pl
- www.amnesty.org.pl
- www.pah.org.pl
- www.ukie.gov.pl
- www.cie.gov.pl i wiele innych.

Portal **Scholaris** zawiera ogromne zasoby gotowych pomocy dydaktycznych dla nauczycieli wiedzy o społeczeństwie (e-lekcje, ćwiczenia interaktywne, scenariusze zajęć, animacje, filmy, zdjęcia, mapy, prezentacje multimedialne itp.). Są uporządkowane według ich typów i rodzajów, przedmiotów, etapów edukacyjnych, więc bez trudu można odnaleźć konkretne zagadnienie tematyczne, wpisując odpowiednią frazę. Dużą pomocą w realizacji programu są **e-podręczniki**, umożliwiające korzystanie z tekstów źródłowych, ćwiczeń interaktywnych, krzyżówek itp. Nieocenioną pomocą dla nauczyciela w pracy z uczniami są **Otwarte Zasoby Edukacyjne**.

Jeśli w szkole są takie możliwości techniczne, warto wykorzystać do nauczania wiedzy o społeczeństwie **platformę e-learningową**.

Do sprawdzania wiedzy uczniów przydadzą się aplikacje takie jak **Kahoot** lub **Quizizz** – dzięki urządzeniom mobilnym można zrobić szybki test lub poznać opinię uczniów w jakiejś sprawie. Takie quizy mogą przygotowywać także uczniowie – warto ich włączać do takiej aktywności.

Warto wykorzystywać do celów dydaktycznych **media społecznościowe** (z ang. *social media*). Z raportu *Nastolatki 3.0* wynika, że 78,1% z badanych codziennie używa internetu do korzystania z serwisów społecznościowych, 94,6% posiada w nich swoje profile. Badani najczęściej publikują na nich swoje zdjęcia i filmy. (Nastolatki, 2016: 18) Są one nieodłączną częścią życia młodzieży, a ich podstawowym celem jest łączenie ludzi i budowanie relacji. Używanie ich daje młodym ludziom realne korzyści, takie jak: wzmocnienie przyjaźni, pomoc w organizowaniu spotkań w rzeczywistości, poczucie przynależności do grupy, wsparcie, wyrażenie siebie w kreatywny sposób. Warto ten potencjał wykorzystać do uczenia się. Niektórym portale te kojarzą się przede wszystkim z zagrożeniami, ale niesłusznie – rolę

nauczyciela jest pomóc uczniom korzystać z nich w sposób bezpieczny i mądry. (Kozik C., 2016: 1). Oto kilka korzyści z ich używania do celów edukacyjnych:

- umożliwiają podejmowanie wspólnych działań w określonym celu, wzajemne udostępnianie zasobów i ich wspólne tworzenie,
- są źródłem informacji i polem do dialogu,
- dają poczucie przynależności do grupy,
- mogą wspierać wzajemne uczenie się uczniów (tutoring rówieśniczy),
- ułatwiają komunikację między nauczycielem a uczniami,
- wzmacniają motywację i zaangażowanie uczniów,
- pomagają im dokumentować doświadczenia i pracę projektową,
- pozwalają uczestniczyć w wielu aspektach życia społecznego poprzez dołączanie do różnych inicjatyw,
- ułatwiają kontakt z osobami, które mają podobne zainteresowania, pasje,
- uczą świadomego kreowania swojego wizerunku, redagowania publikowanych treści itp. (Tamże: 2–4)

Na przykład bardzo popularny **Facebook** może posłużyć jako miejsce do działań z uczniami. Mając tam konto, nauczyciel może założyć zamkniętą grupę dla danej klasy i zamieszczać swoim uczniom ćwiczenia, teksty, linki do materiałów itp. Będzie to niewątpliwie czynnik motywujący uczniów do aktywności i podnoszący atrakcyjność przedmiotu. Jest to też przestrzeń do pracy nad projektem uczniowskim – mogą współpracować ze sobą przy jego realizacji za pośrednictwem tego narzędzia.

OCENIANIE OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW

Ocenianie ma na celu przede wszystkim **wspieranie** rozwoju ucznia i **motywowanie** do rozwoju. Odbywa się na bieżąco w klasie przez cały okres nauki za pomocą wszystkich dostępnych środków, w tym obserwacji, rozmowy, różnych rodzajów i form prac. **Ocena ma być wartościową informacją** o stanie osiągnięć, sukcesach, brakach w postęпах w procesie uczenia się i nauczania. Należy dążyć do tego, aby uczeń uzyskał dzięki niej pozytywną wewnętrzną motywację.

Trzeba starać się, aby dążenia ucznia do uzyskania pozytywnych ocen nie były głównym motywem jego wysiłków (uczenie się tylko dla ocen), ale żeby motywem wiodącym było **rzeczywiste pragnienie zdobywania wiedzy i nowych umiejętności**. Warto pamiętać, że w praktyce szkolnej niekiedy większą wartość od oceny wyrażonej stopniem ma gest, uśmiech, mimika, miłe słowo, komentarz. Pomocne przy ocenianiu jest pamiętanie o tym, iż ocenę należy wystawiać dopiero wtedy, gdy zebrano wystarczający ku temu materiał. Idzie za tym dokładne ustalenie przedmiotu oceny, kryteriów, zasad i form oceniania, a także (co nie zawsze ma miejsce) – informacja zwrotna: uzasadnienie oceny, wskazanie uczniowi zalet, braków w jego pracy, sposobów i ewentualnych terminów ich usunięcia. Dobra **informacja zwrotna** powinna zawierać następujące cztery elementy:

- 1) Wyszczególnienie i docenienie dobrych elementów pracy ucznia.
- 2) Odnotowanie tego, co wymaga poprawienia lub dodatkowej pracy ze strony ucznia.
- 3) Wskazówki – w jaki sposób uczeń powinien poprawić pracę.
- 4) Wskazówki – w jakim kierunku uczeń powinien pracować dalej. (Sterna, 2006: 96)

Oprócz informacji zwrotnej warto stosować na lekcjach inne elementy **oceniania kształtującego**: pytanie kluczowe, cele w języku ucznia, NaCoBeZU, pytania otwarte, uczenie się w parach itp.

Ocenianie powinno być trafne, rzetelne, obiektywne, przyjazne, systematyczne, jawne, aktywne (z udziałem uczniów). Ma prowadzić do: samorozwoju, wiary we własne możliwości, odpowiedzialności za własne działania, aktywności w grupie i w środowisku, otwartości na stawiane problemy, kreatywności, opanowania umiejętności samooceny itp.

Przedmiotem oceny ucznia nie może być jedynie suma posiadanych przez niego wiadomości i gotowość do pamięciowego ich odtworzenia. **Oceniać należy różne aktywności uczniów**: dłuższe i krótsze sprawdziany, testy, odpowiedzi ustne, zadania domowe, zadania z wykorzystaniem źródeł, mapy, osi czasu, projekty, rozmaite działania ucznia na lekcjach i poza lekcjami itd. Ważne, by **nie przesadzić ze sprawdzaniem wiadomości i umiejętności ucznia w formie pisemnej**, które – choć potrzebne – często jest nadużywane.

Dłuższe sprawdziany powinny być poprzedzone lekcjami powtórzeniowymi. Zadania i polecenia muszą być adekwatne do tego, czego uczniowie się nauczyli pod kierunkiem nauczyciela, a ten powinien stosować poprawnie zbudowane narzędzia pomiaru. **Testy** mają zawierać rozmaite zadania reprezentujące **różne kategorie taksonomiczne i poziomy wymagań**. Uczniowie powinni być zapoznani ze schematem punktowania. Po sprawdzianie czy teście należy dokonać analizy wyników (przede wszystkim jakościowej), a wnioski wykorzystać do dalszej pracy z uczniami.

Warto skorzystać z zasobów Instytutu Badań Edukacyjnych, który realizował projekt *Narzędzia w działaniu*. W jego ramach powstała **baza zadań** do poszczególnych przedmiotów, w tym wiedzy o społeczeństwie. Nie ma ich wiele, ale mogą być inspiracją dla nauczyciela (Baza dobrych praktyk, 2018).

Uczniowie powinni być też wdrażani do **samooceny i oceny koleżeńskiej**, szczególnie że program zakłada częste korzystanie z grupowej formy pracy.

Warto zastosować nowoczesne technologie do sprawdzania wiedzy i umiejętności uczniów. **Kahoot** to najpopularniejsza aplikacja do zadań i quizów w szkole. Pozwala na tworzenie prostych quizów lub ankiet (ale tylko do 4 odpowiedzi), do których można dodawać zdjęcia (własne lub z przygotowanej biblioteki) filmy i muzykę. Pytania trzeba prezentować na rzutniku lub osobnym ekranie, a odpowiedzi udziela się, klikając na odpowiedni symbol odpowiedzi na smartfonie (po wpisaniu kodu w aplikacji lub na stronie mobilnej). Po realizacji quizu można pobrać i analizować odpowiedzi, a w przypadku odpowiadania po zalogowaniu do aplikacji można też (co jest ważne) śledzić swoje postępy. Podobnie działa aplikacja **Quizizz**. Można w niej tworzyć quizy z maksymalnie 5 odpowiedziami, jednokrotnego lub wielokrotnego wyboru. W porównaniu do Kahoot, Quizizz oferuje znacznie bardziej rozbudowane opcje szkolne: integrację z Google Classroom i Edmodo, a nawet wysyłanie wyników mailem (np. do rodzica), (Aplikacje do quizów 2018). Z pomocą tych aplikacji nauczyciel (lub zdolny uczeń) może przygotować quiz do bieżącego wykorzystania na lekcji. Taka forma sprawdzania będzie dla uczniów dodatkową atrakcją. Warto włączać ich do takiej aktywności – niech sami przygotowują quizy, uczą się formułować pytania, przygotowują kafeterie odpowiedzi. To bardzo rozwijające zajęcie, a przy okazji wiedza uczniów się poszerza, porządkuje i utrwala.

Szczegółnej uwagi wymaga **ocenianie uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi**. U wielu z nich obserwuje się duży stopień niepewności co do swojej wiedzy i umiejętności. Bardzo ważne jest podkreślanie najmniejszych nawet osiągnięć i motywowanie ich do wysiłku. Szczególnie istotne jest wówczas uświadamianie i podkreślanie mocnych stron ucznia na tle klasy. Ważna jest tu praca psychologiczna nad rozwojem samoświadomości, poczucia tożsamości oraz adekwatną oceną własnych umiejętności i wzmacnianiem samooceny (Jak organizować edukację 2010: 15). Dla uczniów ze SPE (ale i dla pozostałych) można wprowadzić zwyczaj zbierania informacji o swoich osiągnięciach w postaci **portfolio** czy **tabeli postępów**, gdzie będą gromadzić lub odnotowywać wyniki swoich zadań, ćwiczeń, sprawdzianów. Można

podzielić je na kategorie, np. wg wymagań ogólnych. Będzie można wówczas łatwiej je porównywać z wcześniejszymi osiągnięciami i zauważyć postępy.

Ocenianie projektu edukacyjnego

Ocenianie projektu zasługuje na osobne omówienie, gdyż jest złożonym i trudnym zadaniem. Składają się na niego rozmaite działania uczniów i jest realizowany w dłuższym czasie niż zwykłe zadanie. Najczęściej uczniowie pracują zespołowo i trudno jest ocenić wkład każdego z nich, zwłaszcza, że znaczną część działań wykonują poza klasą, bez obecności nauczyciela. Dlatego dokonanie indywidualnej oceny może być trudne i często nietrafne.

Należy pamiętać o **zasadach oceniania projektu**:

- Należy oceniać nie tylko produkt (efekt) końcowy projektu, ale cały proces.
- Należy oceniać to, co jest ważne, a nie tylko to, co łatwo ocenić (dotyczy to zarówno wiedzy, jak i umiejętności).
- Kryteria oceny powinny być znane uczniom przed przystąpieniem do pracy (najlepiej, gdyby uczestniczyli w opracowywaniu tych kryteriów).
- Uczniowie mają prawo do samooceny i oceny koleżeńskiej.

Ocenianie projektu powinno mieć przede wszystkim charakter kształtujący. Może to być rozmowa z uczniami, w której nauczyciel zauważa to, co zespół realizujący projekt zrobił dobrze, wskazuje, co można by zrobić inaczej lub lepiej i w jaki sposób. Informacja o wynikach oceniania może być przekazana uczniom także w formie oceny wyrażonej stopniem. **Zawsze jednak powinna jej towarzyszyć wyczerpująca informacja zwrotna.**

Oceniając pracę uczniów nad projektem edukacyjnym, warto odejść od typowego oceniania za pomocą stopni szkolnych. Rozmowa ta może rozpocząć się od **samooceny uczniowskiej**, czyli na przykład od odpowiedzi uczniów na pytania:

- Z czego w swojej dotychczasowej pracy jesteście zadowoleni? Co wam już udało się zrobić?
- Co wam się podoba w waszej dotychczasowej współpracy? Czy udało wam się włączyć wszystkich do pracy zespołu? Co możecie zrobić inaczej, aby w czynny sposób projekt realizowali wszyscy członkowie zespołu?
- Z którym zadaniem są największe trudności? Co można zrobić, aby je pokonać? Co można byłoby zrobić inaczej?

Taka samoocena może pomóc uczniom poprawić dalszą pracę i pozytywnie wpłynąć na jej efekty. Nauczyciel na bieżąco ocenia pracę zespołu, dając mu informację zwrotną pomagającą uczniom w przyszłości wykonać projekty jeszcze lepiej (por. Strzemieczny, 2010).

Warto uświadamiać uczniom, że ta uczciwa i pomocna informacja zwrotna jest najważniejsza, gdyż stanowi swego rodzaju drogowskaz do dalszych działań i rozwoju. Przy każdym projekcie (ale także przy innych metodach bazujących na wspólnej pracy uczniów) konieczna jest **wspólna refleksja uczniów nad tym, co się wydarzyło podczas jego realizacji**, czego się dowiedzieli i nauczyli, co było dla nich łatwe, a co trudne, jak pokonywali bariery, jak im się razem pracowało, co w przyszłości powinni zmienić na lepsze itp. To ma także znaczenie motywujące uczniów do dalszej nauki. Nie chodzi tu wyłącznie o motywowanie za pomocą oceny wyrażonej stopniem, ale o okoliczności jej formułowania. Motywująca bowiem jest taka ocena, która dostarcza konkretnych informacji o tym, co umie, a co uczeń powinien poprawić, a więc ma charakter wspierający. Natomiast włączanie uczniów do oceniania pozwala im rozwijać ważną umiejętność autorefleksji i świadomości tego, jak przebiega ich własny proces uczenia się (co go wspiera, a co utrudnia). Przybliża ich to do umiejętności planowania własnego procesu uczenia się i do brania za niego współodpowiedzialności.

EWALUACJA PROGRAMU

Ewaluacja jest integralną częścią programu *Obywatelski start*, gdyż pozwala ona określić jego mocne i słabe strony, wprowadzać korekty, rozwijać i ulepszać, co warunkuje jego ciągłe doskonalenie.

Ewaluacja **formatywna** (wspierająca) będzie prowadzona na bieżąco w trakcie realizacji programu i ma za zadanie zbierać dane i wprowadzać ewentualne zmiany. Nauczyciel, na bieżąco analizując i wyciągając wnioski, może podjąć decyzję o wprowadzeniu modyfikacji. Może np.:

- zmienić metody lub formy pracy,
- dostosować sposób pracy lub warunki realizacji do potrzeb uczniów (zwłaszcza ze SPE),
- zrezygnować z dodatkowych treści wykraczających poza podstawę,
- poświęcić więcej czasu na ćwiczenie umiejętności, z którymi uczniowie słabiej sobie radzą itp.

Ewaluacja **sumatywna** (całościowa) będzie przeprowadzona po zakończeniu realizacji programu jako ostateczny jego ogląd i ocena. Dzięki niej nauczyciel będzie mógł stwierdzić, jakie zmiany w zakresie **wiedzy, umiejętności, postaw** uczniów (także ze SPE) zaszły w czasie realizacji programu i czy udało się osiągnąć zamierzone **cele**.

Autorka proponuje **model triangulacyjny** (Programy, 2012: 90), którego cechą jest to, że ocenia się program z punktu widzenia kilku grup, np. **z perspektywy ucznia, rodzica, nauczyciela, dyrektora szkoły**. Mogą zostać w tym celu wykorzystane:

- rozmowy,
- ankiety,
- obserwacje,
- analiza dokumentacji,
- analiza wyników sprawdzianów,
- analiza wyników quizów wykonywanych online (np. w aplikacjach Kahoot lub Quizizz),
- analiza wytworów uczniów, np. testów, różnego rodzaju prac uczniowskich (plastycznych, literackich, filmów, prezentacji multimedialnych, lapbooków), projektów zespołowych itp.,
- arkusze samooceny uczniów,
- arkusze oceny pracy zespołowej,
- arkusze oceny koleżeńskiej itp.

Pozyskanie danych od różnych osób i z różnych perspektyw za pomocą rozmaitych narzędzi pozwoli na uzyskanie wielowymiarowego i obiektywnego obrazu programu nauczania. Po tak przeprowadzonej ewaluacji, nauczyciel podejmie decyzję, czy program będzie kontynuowany oraz co należy w nim zmienić, poprawić, udoskonalić, aby jego wdrażanie było bardziej efektywne i satysfakcjonujące.

BIBLIOGRAFIA

- Buksiński T., *Zasady i metody interpretacji tekstów źródłowych*, PWN, Poznań 1991.
- Czekierda P., Fingas P., Szala M. (red.), *Tutoring. Teoria, praktyka, studia przypadków*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Dylak S., *Wprowadzenie do konstruowania szkolnych programów nauczania*, PWN, Warszawa 2000.
- Gerrig R. J., Zimbardo P.G., *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa.
- Jak organizować edukację uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi?*
Przewodnik, MEN, Warszawa 2010.
- Jóźwik K., *Myślenie wizualne 2.0*, MT Biznes, Warszawa 2017.
- Komorowska H., *Konstrukcja, realizacja i ewaluacja programu nauczania*, IBE, Warszawa 1995.
- Komorowska H., *O programach prawie wszystko*, WSiP, Warszawa 1999.
- Kopik A., Zatorska M., *Wielorakie podróże – edukacja dla dziecka. Blżej Przedszkola*, Kielce 2010.
- Królikowski J., *Projekt edukacyjny*, CODN, Warszawa 2001.
- Mikina A., Zajac B., *Jak wdrażać metodę projektów?*, Impuls, Kraków 2006.
- Multimedia w edukacji historycznej i społecznej* (red. J. Rulka, B. Tarnowska), Bydgoszcz 2002.
- Niemierko B., *Inwentarz programowy*, [w:] Ornstein Allan C., Hunkins F. P., *Program szkolny: założenia, zasady, problematyka*, WSiP, Warszawa 1999.
- Ornstein A. C., Hunkins F. P., *Program szkolny: założenia, zasady, problematyka*, WSiP, Warszawa.
- Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Materiały dla nauczycieli*, MEN, Warszawa 2010.
- Podstawa programowa z komentarzem. Szkoła Podstawowa. Wiedza o społeczeństwie*, MEN, ORE, Warszawa 2017.
- Programy nauczania w rzeczywistości szkolnej. Tworzenie – wybór – ewaluacja*, ORE, Warszawa 2012.
- Sarnat-Ciastko A., *Tutoring w polskiej szkole*, Difin, Warszawa 2015.
- Specjalne potrzeby edukacyjne dzieci i młodzieży. Prawne ABC dyrektora przedszkola, szkoły i placówki*, MEN, Warszawa 2010.
- Sterna D., *Ocenianie kształtujące w praktyce*, CEO, Warszawa 2006.
- Taraszkiewicz M., *Atlas efektywnego uczenia (się) nie tylko dla nauczycieli cz. 1*, Transfer learning, Warszawa 2006.
- Taraszkiewicz M., *Jak uczyć lepiej, czyli refleksyjny praktyk w działaniu*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 1999.
- Żebrowska M., *Psychologia dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1986.

Żylińska M., *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2013.

AKTY PRAWNE:

Deklaracja z Salamanki oraz wytyczne dla działań w zakresie specjalnych potrzeb edukacyjnych przyjęte przez Światową Konferencję Dotyczącą Specjalnych Potrzeb Edukacyjnych: Dostęp i Jakość. Salamanka, Hiszpania 7-10 czerwca 1994. UNESCO.

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych ogłoszona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2016 roku (Dz. U. z 2012 poz. 1169).

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (tekst ujednolicony) (Dz. U. z 2018 r. poz. 996, 1000, 1290 i 1669).

Ustawa z dnia 7 września 1991 o systemie oświaty (tekst ujednolicony) (Dz. U. z 2018 r. poz. 1457, 1560 i 1669).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz. U. z 2017 poz. 356 ze zm.).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 marca 2017 r. w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół (Dz. U. z 2017 poz. 703).

Rozporządzenie z dnia 9 sierpnia 2017 roku w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz. U. z dnia 25 sierpnia 2017 poz. 1591).

Zalecenie Rady Unii Europejskiej z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (Dz. U. UE C189 z dn. 4 czerwca 2018 r.).

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

Baza dobrych praktyk. Wiedza o społeczeństwie, <http://bdp.ibe.edu.pl/subject-page/11> [dostęp: 15.12.2018 r.].

Borgensztajn J. i in., Wytyczne wraz z aneksem do tworzenia programów nauczania i scenariuszy zajęć, 2018, <https://www.ore.edu.pl/2018/07/wytyczne-do-tworzenia-programow-nauczania-i-scenariuszy-zajec-lekcji-wersja-ostateczna/> [dostęp: 28.09.2018].

Kowalczyk B., Zmień zasady gry – odwróć lekcję!, http://www.ceo.org.pl/sites/default/files/news-files/zmien_zasady_gry_1.pdf [dostęp: 9.12.2018].

- Kozik B., *Nauczyciel w świecie TIK. Cz. 12. Konektywizm – teoria nauczania XXI wieku?*, <http://www.pbwnowysacz.pl/index.php?page=NauczycielwswiecieTIK> [dostęp: 9.12.2018].
- Kozik B., *Nauczyciel w świecie TIK. Cz. 8. TIK w nauczaniu historii i wiedzy o społeczeństwie*, <http://www.pbwnowysacz.pl/index.php?page=NauczycielwswiecieTIK> [dostęp: 9.12.2018].
- Kozik B., *Nauczyciel w świecie TIK. Cz. 16 Media społecznościowe w służbie nauczania i uczenia się*, <http://www.pbwnowysacz.pl/index.php?page=NauczycielwswiecieTIK> [dostęp: 9.12.2018].
- Kłosiński P., *Jak notować metodą Cornella*, <https://klosinski.net/notowanie-metoda-cornella/> [dostęp: 11.11.2018 r.].
- Mnemotechniki. Sposoby szybszego zapamiętywania i uczenia się, http://www.mnemotechnika.com/rodzaje_mnemotechnik.html [dostęp: 11.11.2018 r.].
- Moczydłowska I., *Odwrócona lekcja historii*, <https://www.slideshare.net/iwonam/odwrcona-lekcja-historii-83916641> [dostęp: 14.11.2018 r.].
- Polak M., *Konektywizm – połączą się, aby się uczyć*, <https://www.edunews.pl/badania-i-debaty/badania/1068-konektywizm-polacz-sie-aby-sie-uczyc> (dostęp: 9.12.2018 r.).
- Rumiński Ł., *Nasz pomysł na „odwróconą klasę*, <http://www.superbelfrzy.edu.pl/pomyslodajnia/nasz-sposob-na-odwrocona-klase-2/> [dostęp: 9.12.2018 r.].
- Wojnarowska M., *Projekt edukacyjny – obowiązek czy szansa?* <https://www.nowaera.pl/o-nas/programy-edukacyjne/ucze-i-wychowuje/metoda-pracy-projektem> [dostęp: 15.12.2018 r.]
- Wojnarowska M., *Uczniowskie projekty w 8-letniej szkole podstawowej* <https://www.nowaera.pl/o-nas/programy-edukacyjne/ucze-i-wychowuje/metoda-pracy-projektem/projekt-edukacyjny-w-8-letniej-szkole-podstawowej> [dostęp: 15.12.2018 r.]
- www.specjalni.pl
www.epodreczniki.pl
www.youtube.com
scholaris.pl
otwarte.zasoby.pl

Małgorzata Wojnarowska – nauczyciel dyplomowany z 32-letnim stażem, konsultant w Małopolskim Centrum Doskonalenia Nauczycieli, były doradca metodyczny w zakresie historii i WOS-u, trener, koordynator sieci i wspomagania, autorka programów szkoleń i materiałów szkoleniowych z zakresu metodyki, autorka programu historii i społeczeństwa „Przygoda z Klio” (I miejsce w konkursie MEN w 2012 r.) oraz licznych publikacji, np. *Poradnik dla nauczycieli historii i społeczeństwa w szkole podstawowej*, *Scenariusze zajęć z edukacji globalnej*, *Programy kształcenia ogólnego – wybór, konstruowanie czy modyfikacja?*, itp.